

Александар Матковиќ
**ДВАТА БЕРЛИНИ
НА ЕВРОПА:
ЗА ПОЛИТИЧКАТА
ЕКОНОМИЈА
НА ФАШИЗМОТ
И ЗА НЕЈЗИНИТЕ
ЕВРОПСКИ
ПОСЛЕДИЦИ**

Матијас Воршинг
**ШТО Е
ФАШИЗАМ?**

Александар Матковиќ
ДВАТА БЕРЛИНИ НА ЕВРОПА:
ЗА ПОЛИТИЧКАТА ЕКОНОМИЈА НА ФАШИЗМОТ
И ЗА НЕЈЗИНИТЕ ЕВРОПСКИ ПОСЛЕДИЦИ*

Во текот на 1934 година, по експанзијата на фашизмот ширум Европа, италијанскиот поет и антифашист Џузепе Антонио Боргезе го пишува следното: „Ниеден пророк повеќе од еден век пророштво [...] не можел да замисли ништо слично на фашизмот. Во видокругот на иднината имало сешто, од комунизам до синдикализам и што сè не; од анархизам и легитимизам; постоеле пангерманизмот, панславизмот и Жолтата опасност, но немало фашизам. Тој ги изненадил сите, па и самиот себеси.“

Еден од главните митови на фашизмот, митот кој воедно е пресуден за европската левица денес колку и во дваесеттите, може да се прочита токму од овие редови. Имено, фашизмот како најмлада политичка струја во Европа секогаш се сметал за *новишеј* – *dogajšok* кој колку е насилен толку е и непредвидлив, како да е во прашање феномен кој ѝ е *šuz* на Европа или создаден *ex-nihilo*.

Ваквиот начин на размислување, присутен меѓу либералните мислители и дури и некои делови од левицата, е последица на недостатокот од концептуализација на фашизмот не само за неговиот однос спрема капитализмот, туку и спрема европскиот политички контекст од кој потекнал. Оние што го сметаат фашизмот за европски „анти-феномен“, односно нешто што е ирационално или туѓо за европските политички традиции, забораваат дека тие традиции – меѓу нив и либерализмот – и денес носат некои од противречностите кои

првенствено довеле до негово исчезнување. Исто така, оние што го сметаат за историска сингуларност или феномен кој некако „ги надминува“ историските истражувања, ги негираат неговите мошне историски ефекти во рамки на другите политичко-економски конфигурации како оние во нашата неолиберална сегашност. Најпосле, оние кои едноставно укажуваат на непостоењето консензус меѓу историчарите, социолозите или филозофите, подеднакво се ограничуваат на претставата на фашизмот како празен поим, распарчен на разни форми микро и макро-фашизми без никаква основа во владејачката политичка и економската криза, како некогаш така и сега. Меѓутоа, токму во поглед на современиот европски неолиберализам треба да се земе предвид фашизмот како нешто што и тоа како е домашно на европското тло. Затоа, наместо оддалечување од фашизмот би требало, како што рече Ишај Ланда, да го „позападњачиме“ фашизмот: имено, мора да го посматраме фашизмот повеќе како последица на европските политички и економски традиции отколку како производ на обични околности. Во таа смисла, „новитетот“ на фашизмот впрочем не е никаков новитет во целосната смисла на зборот: ако тој некогаш воопшто бил непредвидлив, без разлика дали од страна на марксистите или пророците, тоа не значи дека не бил присутен. Напротив, прашањето не е дали постои сличност со европските политички традиции, туку како да се објасни.

1. ФАШИЗМОТ И ЛИБЕРАЛНАТА „ПОДЕЛБА“

“Hinter uns das All; Mituns die
Gemeinheit; Gegen die Allgemeinheit”¹
Einstürzende Neubauten, *Headcleaner*

„Пред сè, тука е и впечатливиот факт дека
почетокот на процесот не е „раѓање“ на фашистичките
организации [...]”²

Никос Пуланцас, *Фашизмот и диктатура*

Во едно поглавје од „Доба на крајности“ под наслов „Падот на либерализмот“, Ерик Хобсбаум го бележи брзото повлекување на либералните политички институции ширум Европа. Уставната власт заснована на демократски избори кои биле речиси универзално присутни пред војната, речиси и да се искоренети во период од 20 години, помеѓу маршот на Рим и зенитот на Силите на оската. Британија, Финска, Слободната Ирска држава, Шведска и Швајцарија биле единствените држави кои не ги распуштиле своите законодавни собранија и кои контстантно ги имале за време на војната. За разлика од нив, другите европски земји, па дури и оние кои целосно го отфрлиле фашизмот, комплетно ги распуштиле. Парламентите – обележја на претставничката демократија и граѓанското општество – речиси исчезнале. Зошто се случило тоа и зошто е толку важно за некој како Хобсбаум да го вклучи тоа во својот осврт за развојот на фашизмот?

Најпрвин, оваа врска помеѓу повлекувањето на либералните институции и создавањето на фашизмот, секако, не е случајност. Меѓутоа, наспроти вообичаените објаснувања, нивното повлекување не го „предизвикало“ фашизмот. Меѓу другото, самите фашисти се обиделе да ја присвојат власта по пат на демократски избори: Националсоцијалистичката партија на Германија на почетокот се обидела да обезбеди мнозинство на германските федерални избори во март 1933 година, додека коалицијата на Мусолини уште претходно освоила убедливо мнозинство на општите италијански избори, 10 години претходно. Затоа, наместо вера во некаква банална спротивност помеѓу фашизмот и либерализмот односно идејата дека нивниот конфликт довел до рушење на европските парламенти пред 100 години, причините за тоа мора да ги бараме на друго место. Имено, според Хобсбаум, на парламентарната демократија не ѝ пресудиле фашистите туку тоа најпрвин го извел самиот либерализам: напнатоста помеѓу либерализмот и неговите сопствени демократски институции

според него била таква што тој морал да се сруши заради внатрешните противречности. Тој наведува неколку: прво, парламентите не можеле да создадат согласност на која биле обврзани да се потпираат. Второ, владејачката либерална теорија никогаш не го препознала ниту истражила она што го знае секој политичар, антрополог или социолог, а тоа е нужноста за диференцирање помеѓу различните механизми за внатрешно функционирање на „народот“ како апстрактен политички субјект. Затоа, либералната демократија останала слепа за класите кои за возврат ги оштетиле нејзините демократски склоности. И, трето, според него демократиите впрочем не ни можеле да владејат: дури во 20 век се создале прилики во кои владите навистина морале да владејат. Бидејќи не биле предвидено да владејат самите туку да ги постават границите за оние кои го правеле тоа, затоа парламентите морале да ја променат својата улога. Парламентите, вели Хобсбаум, требало да работат како кочници, а завршиле како мотори – во согласност со тоа, либералната идеја за државата-чувар морало да исчезне од сцената.

1.1 Критиката на Хобсбаум

Иако, Хобсбаум со право се противи на симплицистичкиот поглед на либерализмот и фашизмот како опонентни сили, неговото објаснување е фаталистичко, па со самото тоа и идеалистичко. Според него, парламентите морале да пропаднат *заради* своите *внатрешни* противречности. Останува мистерија зошто тоа се случило токму со подемот на фашизмот. Ваквото фаталистичко размислување за жал е сродно со она што го мислела Третата интернационала за фашизмот во тоа време – имено, дека фашизмот „ќе пропадне сам од себе“, веројатно без борба (оттука и отсуството на обединет антифашистички фронт сè до говорот на Димитров кога нештата веќе излегле од контрола); како на фашизмот некаде „во судбината“ да му е запишано дека ќе има краток живот, дека никако нема да трае, а камо ли да доведе до

експанзија на капитализмот. Меѓутоа, како што од ден на ден ги гледаме и доживуваме противречностите на капитализмот додека тој опстојува и натаму, исто така опстојувала и политичката економија на фашизмот. И покрај тоа, ова воедно важи и за парламентарната демократија: не ѝ било „судено“ да се распадне самата од себе. Меѓутоа, сигурно не е случајност тоа што се срушила во текот на *дваесеттиот век* и што се рехабилитирала дури после Втората светска војна. Нема ништо „судбинско“ во тоа и токму затоа треба да се бара подобро објаснување.

Затоа, да почнеме со критиката на Хобсбаум. Недостасуваат две нешта: прво, фактот дека парламентите на почетокот од 20 век, првпат од сопственото основање веќе не биле места исклучиво за повисоките општествени слоеви. По Октовриската револуција во Русија почнале да се појавуваат работнички партии ширум Европа – со други зборови, партии што ѝ овозможувале на пониската класа да влезе во парламентите кои дотогаш биле резервирани само за повисоките класи. Второ, противречностите во самите повисоки класи постојано го доведувале парламентот во ситуација во која било неопходно самата парламентарна демократија да се сведе на минимум или привремено да се суспендира. Секако, парламентите се растурале и претходно, исто како што и претходно во конфликт доаѓале и интересите на нивните членови-партиите. Меѓутоа, никогаш *самата институција* на парламентарната демократија не морала трајно да се деконструира за тие да се разрешат. Затоа, тезата на Хобсбаум за исчезнувањето на парламентарната демократија мора да се надополни со уште нешто.

Имено, според споменатиот Ишај Ланда, „*нужен историски предуслов за фашизмот била внатрешната тензија помеѓу политичките и економските димензии на самиот либерален поредок*“³. Историјата на таа поделба Ланда ја Следи од Фокс, Берк, Спир и таа се протега сè до Хаек, Мизес, Фридман и

така натаму. Може да се каже дека таквата поделба во рамки на либерализмот овозможила и рушење на институциите што ги споменува Хобсбаум: дури кога пораснало политичкото влијание на пониските класи во рамки на парламентите и кога економските интереси на повисоките класи не можеле да се одржат во рамки на парламентарната демократија, таа се срушила дури тогаш. Секако, не треба да се обвинува самиот либерализам за фашизмот, но делејќи се на политички и економски либерализам, она што Ланда го нарекува предуслов за фашизам преку исклучување на политиката од економијата, најпосле било овозможено⁴. Затоа, како што наведува Хобсбаум, може да се каже дека противречностите на *самиот либерализам* довеле до колапс на парламентарната демократија, но не и дека тоа морало да се случи така. Разликата е во тоа што второво остава простор да се објасни како се случило тоа: а, тоа се случило преку воспоставување на она што Рајнер Кинл ќе го нарече фашистички *облици на владеање*, кои насилно го надоместиле претходниот *laissez-faire*; други сценарија биле можни, но не се случиле. Како и зошто *фашистичката форма на власт* го променила либералниот амалгам на *laissez-faire* и парламентарната демократија – ќе биде тема во наредните поглавја.

2. НАДВОР ОД АНАЛОГИЈАТА: ПРАШАЊЕТО ЗА МЕТОДИТЕ

Најпрвин, да се вратиме на Ланда. Секако, фашизмот треба да се направи „позападњачки“, како што вели Ланда, и да се бараат неговите европски корени во противречностите на споменатиот амалгам на *laissez-faire*/парламентарната демократија, но токму тој не ни кажува ништо за начинот на кој би требало да го направи тоа. Наместо тоа, Ланда како да е задоволен од самиот факт дека помеѓу нив можат да се повлечат аналогии. Меѓутоа, тоа никако не е доволно: повлекувањето

сличности помеѓу фашизмот и либерализмот може да биде само од мошне ограничено значење. Да се сетиме на споменатата Интернационала: употребата на аналитичко размислување впрочем оди подлабоко кога станува збор за фашизмот: првото аналитичко оружје кое го имала Интернационалата против фашизмот била токму аналогијата со марксовиот „18 пример на Луј Бонапарта“, кој долго се сметал за прото-фашистичка студија откако Аугуст Талхајмер го втемелил она што подоцна ќе се нарече теорија на бонапартизмот⁵. Теоретското слепило на Интернационалата како и современите прикази на фашизмот во контекст на дефамизација на неолиберализмот споделуваат подеднакво симплистичка црта која не навлегува во поредокот на нештата во рамки на самиот фашизам, нешто што ќе го покажеме подоцна. Затоа, тука немаме намера да се фокусираме на одредени мислители или да докажуваме дека за секој економски либерал постои некој нацистички еквивалент – Ланда се занимавал токму со тоа. Напротив, наместо позитивистички компарации, потребна е анализа на *начино̄* на кој тие се поврзани. Наместо аналогија, тука од најголема корист може да биде токму она што често се заборавало или пак од различни причини се отфрлало, дури и во рамки на самите марксизми од 20 век⁶. Се мисли на критиката на политичката економија на фашизмот, која *per definitionem* го согледува односот на фашизмот и либерализмот со капитализмот, алката што ги поврзува.

3. ПОЛИТИЧКАТА ЕКОНОМИЈА НА ФАШИЗМОТ

Кога станува збор за оваа врска, секако дека не е доволно само да се повтори фразата на Хоркхајмер во однос на фашизмот и капитализмот, или односот на фашизмот и либерализмот преку противречностите на таканаречениот „монополен капитализам“ (Третата Интернационала) или „доцниот капитализам“ (Франкфуртската школа) како што

е нарекуван. Секако, наспроти инфлацијата на овие поими, спецификацијата на европскиот фашизам не може едноставно да се сведе на одредена историска „фаза“ на капитализмот ниту би требало да се „универзализира“ до ниво на сеприсутен феномен – што и натаму се прави во либералната левица. Според тоа, секој говор за политичката економија на фашизмот ќе мора да се движи помеѓу овие два пола – помеѓу историскиот редукционизам и универзализацијата на фашизмот. Тука од повеќе причини ќе се фокусираме исклучиво на европскиот фашизам и на специфичниот случај на *германскиот националсоцијализам*: пред сè, заради фактот дека токму Германија, а не Италија или Јапонија, била таа која во економска и политичка смисла го довела фашизмот на светската сцена, што го прави и тоа како поразличен од другите фашистички земји⁷. Препознавањето на оваа специфичност не подразбира сведување на одреден историски контекст (како што се случувало кај некои германски историчари во *Historikerstreit*⁸). *Специфичноста на фашизмот во Германија не значи дека фашизмот е специфичен само за Германија, туку дека специфичните особини на германскиот фашизам се тие што се покажале како клучни за ширењето на самиот фашизам*. Ова ќе биде тезата врз чија основа подоцна ќе ја објасниме специфичноста на Германија за создавање на ЕУ со неолиберални карактеристики, преку процесот за насочување на нејзиниот развој како извозно-ориентирана економија во повоениот период⁹. Затоа, анализата на првиот би можела да ги осветли и аспектите на последниот развој на ЕУ. Со оглед на мошне специфичната улога што ја играло наследството на германскиот националсоцијализам во однос на повоениот европски развој, може да се каже дека оживувањето на неолиберализмот повеќе било одредено од последиците на претходниот *laissez-faire* период. Затоа, во тој контекст ќе се занимаваме со политичката економија исклучиво на германскиот фашизам.

3.1 „Совршената економија“?

– Фашизмот како нов поредок

Тука ќе отворам неколку прашања: првото и најважно прашање впрочем се однесува на самото постоење политичка економија на фашизмот. На пример, кажано е дека во фашизмот се изгубил фокусот на критиката на политичката економија, дека тој ја „надминува“ со својата морфологија и дека анализата на Маркс го изгубила својот предмет (Хауг). Како пример ќе послужи Фридрих Полок, „последниот непознат член“ на Франкфуртската школа и економист во позадина на концепциите на Хоркхајмер и Адорно за масовното општество и државниот капитализам. Полок во дебатата со Нојман и другите членови на Франкфуртската школа ја поддржувал тезата дека германскиот националсоцијализам претставува исчекор односно „нов поредок“ во поглед на парламентарните демократски институции: она што бил капитализмот во однос на феудализмот, тоа е националсоцијализмот во однос на капитализмот. И покрај тоа, според Полок, национализмот впрочем претставува *пример за совршена економија*: тој го отстранил пазарот заедно со невработеноста и флукуациите помеѓу понудата и побарувачката, трговскиот циклус и другите претходно познати причини за криза. Иако фашизмот не претставува *крај* за капитализмот, тој сепак е весник за крајот на неговата либерална фаза. Станува збор за командна економија, наспроти економијата на размената, во која командата, секако, ѝ припаѓа на државата, а тоа според Полок, значи дека политичката сфера има примат над економската сфера. Тој го нарекува таквиот систем со името кое и тоа како ѝ е познато на денешната левица: *државен капиџализам*. За неговото воздигнување во „нов поредок“ Полок зборувал вака: „При анализирањето на структурата на државниот капитализам не бев во можност да откријам такви внатрешни економски сили кои би го спречиле функционирањето на новиот поредок. Причините за депресијата, кумулативниот деструктивен процес

и невработеноста на работната сила и економските проблеми во старата смисла веќе не постојат бидејќи координацијата на сите економски активности е остварена свесно наместо со помош на ‘природните закони’ на пазарите¹⁰.“ И: „Кога се работи за чисто економски аспект, доколку Германија успее да стекне контрола над адекватна залиха сурови материјали и намирници, не можам да воочам посериозни опасности кои би го загрозиле траењето на новиот поредок.“¹¹ Според Полок, во пазарните општества, недостатокот на политичка интервенција во економијата може да води кон неуспех зашто во тој случај нивните сопствени економски ‘закони’ се нападнати ‘однадвор’. Меѓутоа, ова станува невозможно таму каде економските закони се ставени надвор од погон по пат на лишување на пазарот од неговите функции – како во нацистичка Германија. Според него, во политичката економија на фашизмот немало ништо економско. Меѓутоа, токму затоа според него тоа била совршена економија, економија каде ништо не му се препушта на *случајош*, особено не пазарните односи: цените и платите биле замрзнати и иако некаде сè уште биле дозволени флуктуации, тие веќе не служеле како сигнали за зголемување или намалување на производството.

И покрај својата стеснета форма, тезите на Полок ни пружаат богат материјал за критика на неколку митови кои ја опкружуваат политичката економија на фашизмот. Тука ќе ги раздвоиме во три точки и ќе ги побиеме по истиот редослед: 1) Првата точка се однесува на владејачките класи. Според Полок, крупниот бизнис, војската, партијата и бирократијата во фашизмот ја споделуваат моќта на принудата која претходно се наоѓала под монополот на државата. Претходно моќта се изведувала од приватната сопственост – сега се одредувала според нечија општествена функција. Наместо пазарите и сопствениците, сега за функцијата на сопственоста одлучува статусот на индивидуите во групата. Ситните капиталисти лесно можат да се елиминираат со

ускратување на суровите материјали и работната сила, додека крупните можат да се сведат на обични рентииери.

2) Втората точка се однесува на синтезата на државата и претпријатијата по прашањето на профитот: според Полок, иако легалната институција на приватната сопственост е зачувана во смисла на можноста за присвојување обрт на капиталот, сопственичкото право на контрола во фашизмот е подложно на повеќекратни ограничувања од страна на организации кои се над претпријатијата во вид на индустриски и финансиски здруженија (на пример, како Националната стопанска комора), додека функцијата на профитниот систем се променила комплетно: во националсоцијализмот сега таа подлежи на општа државна програма – накратко, можете да профитирате, но само ако ѝ одговара на државата. Ова довело до создавање „синтеза на државата и приватните претпријатија“, со последично исчезнување на владеењето на правото како подеднакво обврзувачко за оној што владее и оној со кого се владее. Според Полок системот на профитот мутирал: „Во нацистичка Германија имало и ќе има профит (...), но профитниот систем како што го познаваме сепак е мртов. Профитите ја изгубија својата главна економска функција, имено, насочувањето на текот на капиталот. Парадоксално, во националсоцијализмот производството е за употреба, а не за профит.“¹² Третата и последна точка се однесува 3) на улогата на трудот и прашањето кој воопшто може да биде економски субјект, кој може да биде *homo aeconomicus* воопшто. Полок со право вели дека националсоцијализмот ги укинал последните остатоци од слободните економски субјекти: сопственоста и приходот веќе не ја одредувале општествената положба на индивидуите. Платите се исплатувале, но ја изгубиле функцијата за дистрибуирање на работната сила во економскиот процес. Парите даваат само одредена моќ (или никаква во случајот на Евреите и другите „пониски раси“). На тој начин политичката моќ – која според Полок сега е еднаква

на контролата над средствата за производство – може самата по себе да стане извор на неограничена моќ.

Значи, се работи за три тези: 1) дека владејачките класи ја споделувале моќта на принудата и тоа не преку сопственоста туку преку проширување на политичката контрола; 2) дека профитниот систем сосема ѝ бил потчинет на државата и од страна на државата, и 3) дека категоријата труд е деградирана, со што се поставувало прашањето кој може да биде *homo aegonomicus* воопшто.

3.2 Критиката на Полок

Бидејќи првата точка се однесува а) на улогата на приватната сопственост и б) владејачките класи, ќе ги поделиме и прво ќе зборуваме за приватната сопственост. Најпрвин, спротивно на Полок, во националсоцијализмот политичката контрола над економијата никако не била неограничена: државната политика на рационализација и автархија, и независноста на увозот, ѝ припаѓале на политиката на националсоцијализмот, но тоа и натаму оставало голем простор за приватната иницијатива. И покрај „Новиот план“ за државните приоритети во 1934 година, најголемиот број иницијативи за инвестирање доаѓале од приватните претпријатија, а не од самата држава. Како што Кристоф Бухајм и Јонас Шернер аргументираат во својот текст за улогата на приватната сопственост во националниот социјализам¹³, сржта на новиот план била во тоа тој да се спроведува преку приватните претпријатија, а не од страна на национализираните фирми или оние во јавна сопственост. Исто така, новиот закон за задолжителна картелизација од 1933 година делумно служел за да се запре ширењето на новите индустриски капацитети таму каде што не биле потребни, а делумно малите и средни претпријатија преку контрола на инвестициите да се заштитат од притисокот на пазарот.

Меѓутоа, улогата на приватната сопственост не била ограничена само на приватната инвестициска иницијатива. Впро-

чем, државата почнала да ги продава своите акции и почнала нов процес со намера навистина да го зголеми приватниот сектор. Овој процес имал име кое можеби ќе звучи познато: се означувал како *Reprivateisierung* односно *реприваџизација*. Во 1936/1937 година капиталот на Германската банка, Комерцбанке и Dreuzdnerbanke им бил продаден на приватни акционери додека државата истовремено се повлекла од одборот на споменатите банки. Истата година Рајхот ги продал акциите од *Vereinigte Stahlwerke*. И покрај тоа, државата уште тогаш во понудата имала различни пакети за приватниците, главно за индустриските претпријатија. Овие пакети вклучувале и некои палео-форми на лизинг и можности за купувања во индустријата по воспоставувањето контрола, итн¹⁴. Според тоа, далеку од тоа дека во германскиот фашизам се изгубило правото на приватна сопственост, со внатрешното функционирање на нацистичката економија се создаваат токму првите зачетоци на приватизацијата – впрочем, историјата на приватизацијата почнува токму со политичката економија на фашизмот¹⁵. Максин Свизи, жената на Пол Свизи, е една од првите која пишувала на таа тема. Според неа, ваквата политика претставувала еден од клучните моменти за доаѓањето на власт на нацистичката партија: „Во замена за пружање деловна помош, нацистите сакале што побрзо да пружат доказ за својата добра волја враќајќи го приватниот капитал низ монополот што го имала или контролирала државата.“¹⁶ Оваа политика најавувала програма со големи размери според која „владата би ја префрлила сопственоста во рацете на приватниците“.¹⁷ Една од главните цели на ваквата политика била да се стимулираат мерки за штедење, бидејќи воената економија барала ниска стапка на приватна потрошувачка. Се сметало дека високите нивоа на штедење зависеле од нееднаквоста на приходите, што би ја зголемило нееднаквоста на богатството. Според Свизи, таквиот резултат бил „обезбеден со реприватизацијата [...] Практичното значење на пренесувањето на вла-

дините претпријатија во рацете на приватниците се состоело во тоа што капиталистичката класа можела да продолжи да служи како средство за акумулација на приходи.“¹⁸

Толку за недостатокот на приватна сопственост. Следната точка нè доведува до б) владејачките класи. Со ова прашање ќе се позанимаваме со помош на два различни, но секако мошне важни пристапи за прашањето на „проблемот на врвот“. Додека првиот се фокусира на тоа кои економски противречности на преднацистичка Германија довеле до кризата која се разрешила во фашизмот, вториот се занимава со нивната политичка страна. Оттука се насочуваме на малку необичната комбинација на Алфред Зон-Ретел и Никос Пуланцас, во обид да ги разбереме двата аспекти на гореспоменатиот проблем.

Прво, вообичаениот мит кој го опкружува односот на националсоцијалистите спрема повисоките класи, може да се сумира во формулата: фашизам = агент на монополниот капитал. Или во случајот на Третата интернационала, фашизам = „последната карта на буржоазијата“. Додека двата митови ја намалуваат автономијата на нацистичката партија, вториот уште измислува неминовен колапс на буржоазијата, како таа едноставно да изумре заради сопствените внатрешни противречности¹⁹ - што ги критикувавме уште на почетокот од текстов. Меѓутоа, спротивно и на едниот и на другиот мит, нацистичката партија немала конечна поддршка од буржоазијата сè до 1932 година кога облозите на буржоазијата и натаму ѝ биле туѓи на Десната национална партија на Германија. Исто така, спротивно на овие митови, ни самите крупни индустриски картели не биле хомогена група. Токму спротивното, не постоел никаков *единствен* крупен капитал ниту постоел само еден негов „застапник“. И сигурно, односот помеѓу нив никако не бил само однос на длабока љубов и чиста привлечност. За напнатите односи во самите картели пишувал Алфред Зон-Ретел, кој имал интересно искуство да биде марксист и антифашист вработен во *Mitteleuropaischer*

Wirtschaftstag (Средноевропскиот бизнис форум) односно МВТ, центарот на германскиот финансиски капитал. Благодарение на својата положба во МВТ, Ретел имал увид во поделбата помеѓу двата големи табори на германските индустриски картели: таканаречениот извозно ориентиран табор *Brüning* (Siemens, IG Farben, Chemical Trust, итн.) и наводно про-австрискиот *Harzburg Front* (Schacht, Thyssen and Flick, главните финансиери на концерните за челик, синдикатот за Јаглен и *Borzig*, сопственикот на претпријатијата за производство на локомотиви и тешка машинерија) кој ја поддржувал диктатурата на Хитлер и бил противник на работничкото движење²⁰.

Зон-Ретел навистина детално докажал дека големата германска индустрија и повисоките класи не биле ни блиску до некаква банда на истомисленици. Меѓутоа, вистинската корист на Ретел не е само во тоа што едноставно направил разлика помеѓу двата табори, отколку што со тоа понудил и објаснување за нивното *создавање*. Најпрвин, тој нагласува дека контрастите како дилемата извоз *версус* автархија се погрешни и дека разликите не можеле едноставно да се најдат во политичките избори на овие два табори, туку во *различнӣе ме̄тодӣ с̄ӣоред̄ коӣ се̄ обидува̄ле̄ да̄ обезбедат̄ ме̄ѓународна конкурен̄тност̄ во̄ с̄ӣранс̄тво* – што за возврат ги одредувало нивните политички сојузи во рамки на сопствената национална држава. Не може едноставно да се тврди дека некои делови од големиот капитал биле за извоз додека други повеќе биле за продавање на сопствените добра дома – наводно заради своите „лични“ политички убедувања (кои според таа логика би требало наводно да се одвоени од нивните економски интереси?). Меѓу другото, двете фракции ѝ биле подредени на слабата економска позиција на Германија на глобалниот пазар за време на Големата криза заради фактот дека државата била должник без пристап до приливот на странски капитал. Според Ретел, поентата е следна:

„Економската криза можеби не го доживеала својот врв во 1931 година, но веќе се продлабочила до таа мера што клучниите делови од кружниот германски капитал веќе не можеле да ја видат својата иднина во користењето само на економските методи во продолжението на борбата за конкуренција.“²¹ (истакна А.М)

Доколку одредени делови од капиталот веќе не можеле да ја продолжат експанзијата само со економски средства, тогаш тоа треба и да се објасни, зошто и како се случило тоа. Прво, може да се тврди дека таквата разлика произлегува од начинот на кој економијата се развивала во преднацистичкиот период во Вајмарска Германија. Од 1924 до 1930 година, пред да стигне Големата депресија, германската индустрија повторно се градела преку кредити. Според Зон-Ретел, тоа значело наплив од инвестиции во средствата за производство – повеќето во индустријата за железо и челик – на штета на онаа наменета за стока за широка потрошувачка, која паднала на второ место. Ова довело до зголемување на побарувачката за производи од споменатите индустрии, додека другите индустрии стагнирале. Секако, тоа не е сè и не довело само тоа до поделби на врвот: бесмислено е да се тврди дека овие фракции на крупниот капитал ќе се развиеле само заради промените во понудата и побарувачката²². Зашто, тоа не била само криза на пазарната економија, имало уште нешто. Според Ретел, влогот на целата приказна била кризата за валоризација на самиот капитал.

Она што било специфично за германскиот случај е фактот дека обидот за зголемување на нејзините индустриски капацитети по Депресијата се одиграл паралелно со таканаречениот процес на „рационализација“: целта била да се интегрира поголем дел од индустријата во текот на производството и по пат на поврзување со слични фирми. Најсилниот резултат од овој процес се почувствувал во индустријата за челик и железо: тоа довело до создавање на познатиот *Stahlverein*, кој

бил составен од десетина индустрии со спојување на нивниот капитал и во согласност со тоа, реорганизирање на нивната работна сила во рамки на така создадениот конгломерат. Тоа било најголемото претпријатие во Европа кое раководело со половина од германското производство на сурово железо и вработувало над 200 000 работници и чиновници. Тоа послужило како модел за успешна „рационализација“: продуктивноста се зголемила за 50 проценти, а цената на единица труд опаднала. Меѓутоа, сето тоа можело да се оствари само ако можеле целосно да се искористат производствените капацитети: за да биде и за да остане профитабилна, сите погони морале да работат постојано со полна или приближно полна сила и капацитети²³. Овде, вели Ретел, се наоѓа Ахиловата пета на целиот германски развој и неговите внатрешни противречности.

Во такво окружување, положбите на некои фракции внатре или надвор од владата (која ја држел таборот на *Brüning*, табор на една од фракциите), во рамки или надвор од производниот процес со или без можности за извоз претставувале клучни фактори кои биле пресудни во поглед на тоа која фракција кого ќе го поддржува и како. На пример, IG Farben, конгломерат на хемиската индустрија, имал повеќе различни интереси заради својата големина и местото во производниот процес кои го правеле независен од останатите фракции на капиталот, но исто така зависел од извозот кој драстично се намалил заради бојкотот на анти-еврејската политика на Хитлер. Во рамки на германската економија, Банката на Рајхот морала да се одржува со помош на девизните резерви, што ја уништило секоја надеж во добивањето какви било поголеми кредити во блиска иднина. Затоа IG Farben, кој заради својата автономија можел лесно да влијае на владата, не можел да преживее без пронаоѓање нов начин за да оствари профит. Од друга страна, Сименс како електростопанска компанија, за разлика од IG Farben, можел да се потпре на соработката со другите

големи претпријатија од странство. За да го одржи чекорот со конкуренцијата и покрај губењето на странските клиенти, Сименс донел одлука да инвестира во високите технологии и квалитетот на услугите, што ги зголемило цените (и профитите), но истовремено ги направило и исплатливи за потрошувачите заради долготрајноста на нивните производи.

Разликата помеѓу овие два методи е клучна: сите големи и рационализирани претпријатија немале такви можности како Сименс. Она што е важно е тоа што Сименс можел да ја одржи својата предност во трката за конкуренција преку употреба на исклучиво „економски средства“ – другите не можеле да го постигнат тоа. Погolem дел од останатите големи претпријатија, вклучувајќи ги IG Farbe и Stahlverein, по Големата депресија и исчезнувањето на домашните и странски кредитни можности биле во сериозна економска опасност. Она што во таа ситуација можело да им обезбеди барем некаков спас и во исто време да им пружи можност за *продолжување* на борбата за конкуренција и поголеми профити со истовремена *защита* од деструктивните сили на нестабилниот пазар била токму трансформацијата на целата економија во државата на националниот социјализам. Процесот кој довел до тоа – рационализацијата, раздвојувањето на германскиот индустриски капитал на фракции и нивното поврзување и трансформација во политичката економија на германскиот фашизам – може да се прикаже преку следната шема:

Објаснување: оваа шема ги прикажува врските помеѓу 1. процесот за рационализација на германскиот капитал (левата страна) 2. неговото фракционирање за време и после рационализацијата (средина) и 3. неговото обединување преку врската NSDAP/Wermacht/MWT (Mitteleuropaischer односно Средноевропскиот форум во кој работел Ретел) (средина десно) и на крајот 4. карактеристиките на политичката економија на фашизмот кои произлегле од целиот процес воопшто и ѝ служеле на репродукцијата на неговите противречности (најдесно). Некои од нив ќе ги опишеме дури во следните поглавја. Секако, оваа шема служи за да го сумира она што е изложено во овој текст и со тоа нужно ги изостави под-фракциите и другите аспекти на германскиот капитал (од левата страна се наведени само претставниците што ги споменува Ретел), како што ни списокот со особините на германскиот фашизам никако не е исцрпувачки (аспектите од десната страна служат само за да ја истакнат централната врска спомената на почетокот, помеѓу противречностите на германскиот капитал пред фашизмот и неговите политичко-економски изрази во фашизмот.

Меѓутоа, тоа не е целата приказна. Иако обезбедила решение за противречностите на врвот, партијата на националниот социјализам била далеку од „агент на монополниот капитал“; таа одиграла улога од поинаков вид. Иако е вистина дека Хитлер, кој на почетокот имал антикапиталистички став, навистина ја намалил антикапиталистичката реторика под влијание на своите финансиери – фронтот Харзбург – а, за време на тој процес се променила и самата партија. Хетерогената структура на националсоцијализмот, која на почетокот се состоела од антикапиталистичката струја отелотворена во браќата Штрос и СА, исчезнала од повеќе причини, а партијата се ускладила со крупниот капитал. Создавањето корпоративна држава – што го поддржувале големите компании – со драга волја ѝ било

предадено на партијата на националниот социјализам. Сепак, овој сојуз не смее да нè залаже: колку и да била корисна оваа промена во доведувањето на партијата на чело на државата – создавајќи коалиција без преседан на врвот – во одредена мера претставувала подредување на капиталот. Меѓутоа, антикапиталистичката реторика се задржала и тоа со добра причина: таа брилијантно го извршувала мобилизирањето на масите, а можела да се задржи баш затоа што ги мобилизирала не против буржоазијата или капиталистите, туку против низа „наместени“ непријатели – Евреите, болшевиците, ромите итн. Оваа игра на моќ мора да се земе предвид: со мобилизацијата и на пониските и на повисоките класи, партијата на националсоцијализмот станала автономна сила. Меѓутоа, тоа не го направила со својата независност, туку токму затоа што зависела и од едните и од другите. Секако, овој целокупен процес не може да се објасни само со помош на структурната детерминација, ниту можеме *a priori* да го сведеме на категориите на политичката економија. За да ја објасниме автономноста на нацистичката партија треба нешто повеќе: објаснување на нејзината идеолошка борба.

3.3 Политичкиот аспект на повисоките класи

Партијата на националсоцијализмот била партија која се трансформирала, партија која балансираше неколку противречни политички ставови кои во секој момент биле меѓусебно спротивставени, и тоа го правела мошне успешно. Тоа ја поставило во специфична позиција во која можела да игра улога на арбитар не само на специфичните политички сили, туку и на целата игра. Значи, партијата НСДАП играла неколку улоги истовремено: им овозможувала поголеми профити на индустријалците со помош на отфрлање на демократските правила на игра и драстично намалување на работничките права со истовремено поттикнување на територијалната експанзија; обезбедила и државни работни места за ситната буржоазија и декласираните, постојан

прилив на залихи за војската итн.

Таквата идеолошка борба која на партијата ѝ обезбедила функционална автономија во рамки на корпоративната држава што ја создала, бара понатамошно објаснување: како што рековме – тоа не може едноставно да се сведе на структурна детерминација. Партијата НСДАП не била предодредена за успех, не ѝ било „судено“ да успее. Напротив, нејзиниот идеолошки прагматизам бил клучен во поглед на начинот на кој ја извршила синтезата на спротивставените интереси. Тука мора да се присетиме на Пуланцас, кој, критикувајќи го економскиот редуccionизам на Интернационалата, ја нагласил спрегата помеѓу двете кризи – економската и политичката – важни за појавата на националсоцијализмот во Германија. Накратко, според него, иако крупниот капитал може да игра клучна улога во сферата на економијата, неговите политички изрази се исто така многу важни. За Пуланцас клучен бил политичкиот преврат кој ги надминал границите поставени од страна на парламентарната демократија. За да се оствари комплексна низа политички и економски интереси и сили, морало да се размонтираат демократските принципи на цивилното општество, и тоа на специфичен начин. Од таа причина – да се сетиме на Хобсбаум – клучен бил неуспехот на либералните демократски парламенти.

Според Пуланцас, кризата на партиското претставување во парламентарната демократија доведува до појава на скриени паралелни мрежи во кои „формалната“ моќ се разликува од „вистинската“ моќ на моменталниот блок (на) власт (*powerbloc*, односно *bloc en pouvoir*). Тоа сè повеќе се претвора во ситуација во која ниедна владејачка класа не може да воспостави единствена хегемонија во институционални рамки која се поткопува од различни страни. Затоа, моќта на целиот претставнички систем го губи влијанието во сферата на јавната политика, предизвикувајќи на тој начин криза на хегемонијата, и згора на тоа, на идеологиите како такви, а сето

тоа е од клучно значење за анализата на Пуланцас. Според него, опаѓањето на демократијата во таа смисла довело до појава на вонредна состојба, и тоа не каква било, туку мошне специфична вонредна состојба, различна од чистата воена диктатура или бонапартизмот. Според Пуланцас, не станувало збор за укинување на државниот интервенционизам (и онака секогаш присутен во либералните демократии, и покрај митот), туку негово проширување: „Интервенционистичката држава не добива нужно облик на фашизам. Фашизмот е нејзина варијација во крајни граници“.²⁴ Ова мора да се додаде на гореспоменатите проблеми, зашто такви политички промени произлегуваат и меѓусебно дејствуваат со оние што ги споменавме претходно. Иако може да се дебатира за содржината на „интервенционизмот“, она што политичката економија на националсоцијализмот го поставува како свој услов е поништувањето на парламентарната моќ, најпрвин формално, а потоа и *де факто*. Во таква состојба, како идеолошки омнивор, партијата преземала сè што можела од идеолошкиот хаос на врвот, додека истовремено интензивно учествувала во масовната база одоздола.

Накратко, поделбата на повисоките класи и крупниот капитал влијаела на националсоцијалистичката партија, но не подразбирала нејзина деградиција на обична агентура на капиталот. Нејзината идеолошка игра помешана со економско-политичките противречности на врвот создала не подреден слуга, туку нов играч кој можел да влијае и да го измени балансот на моќта по потреба. Овој заклучок, иако едноставен, би требало да биде доволен за да ја побие тезата на Полок дека германскиот националсоцијализам претставувал исклучиво командна економија во рацете на државата. Таквиот концепт претпоставува политичка и економска хомогеност која, како што покажавме, била невозможна во тоа време.

Втора и трета точка. Значи доаѓаме до последното клучно прашање – тоа ја опфаќа 2) синтезата на претпријатијата

и државата и 3) деградираната улога на компонентите на трудот и наводно разновидните класни политики (*cross-class policy*) на Нацистичката партија – сето ова произлегува од гореспоменатата анализа. Бидејќи двете точки се однесуваат на улогата на трудот во нацистичката економија, тука ќе се третираат како аспекти на прашањето на трудот.

Најпрвин, често се истакнува дека фашистичката економија направила пресврт од релативен модалитет на производството на вишок вредност кон апсолутен: фактот дека капитализмот можел да функционира во должничка земја како Германија после Депресијата, а и понатаму да води кон унапредување на средствата за производство се сметало, според Ретел (токму тој ја заговарал идејата дека такво нешто е невозможно), за не баш вообичаено за тоа време. Меѓутоа, токму во тој „дефицитарен капитализам“ како што го нарекува Ретел, тој гледа предуслови за споменатиот пресврт. Според него, задачата била двократна. За новата рационализирана „економија на фабриките“ (*plant economy*) да функционира приближно со полни капацитети и да биде и понатаму во можност да создава профит, режимот на националниот социјализам морал да направи две нешта: морал да вработи голем број невработена работна сила, *истовремено* намалувајќи ги ионака ниските плати, заедно со работничките права или она што останало од нив. Иако, количината на трудот се зголемила со помош на технолошкиот напредок во националсоцијализмот, неговата вкупна количина во исто време *се зголемила двојно* по пат на зголемување на бројот работни часови во текот на денот (вкупно зголемување во износ од 84 проценти, според Ретел²⁵). Иако, биле присутни двата облици на присвојување, доминантен бил апсолутниот облик на производство вишок вредност, особено ако се земе предвид робовската работа.

Меѓутоа, покрај сè, во рамки на ваквиот систем постоел и еден голем проблем: недостаток на работна сила. Како што вели самиот Ретел, „во 1937 година системот на апсолутен

вишок вредност бил загрозен со почетокот на сериозни недостатоци на работна сила, особено во областа на металургијата и градежништвото. Работодавачите сè почесто си одземале работници едни на други нудејќи им поголема плата, а самите работници сè повеќе се бунтувале и барале подобри услови за работа.²⁶ Проблемот со недостатокот на работна сила, наследен од вајмарскиот период, бил решен со помош на *Reichsarbeitsdienst* (Работна служба на Рајхот) која вовела задолжително членство за невработените од 16-25 години.

Последиците од овој едноставен потег не можат да се пренагласат: тоа значело намалување на отпорот на работниците додека истовремено обезбедувало потполно контролирана работна сила која би одела во чекор со барањата на капиталот и извлекувањето вишок вредност во апсолутна смисла, како што споменавме претходно. За да се одигра таков пресврт, синдикатите и управувањето со условите за работа морало да се интегрираат во државата. Иако, претходно имало обиди дури и од страна на самите синдикати таквиот премин да се направи постепено и со мирни средства²⁷, такво нешто не се случило и партијата набрзо започнала насилно одземање на синдикалното земјиште, моќта и сопственоста²⁸. Првиот „домашен“ *блицкриг* против работничката класа поминал брзо и мошне болно: преминот на задолжителен синдикат на трудот и капиталот/државата и претпријатијата, бил изведен речиси во еден ден. Тоа се случило на 1 мај 1933 година. Истиот ден, НСДАП ја одржала Првوماјската прослава, по што веднаш биле одземени синдикалните куќи, работничките банки и печатниците ширум Германија. Наместо нив бил утврден познатиот „*Deutsche Arbeitsfront*“ – *Германскиот фронт на тиругои* – организација на која ѝ била предадена контролата над одземениот имот (*Reichsarbeitsdienst* - претходно споменатата Работна служба

на Рајхот – била дел од ова).

Така нацистичката економија почнала да го добива својот полн облик. *Arbeitsfront*, важна институција на таквата економија, претставувала симбиоза на капиталот и работната сила – секако, за трошокот на работната сила. Тука работниците биле обврзани за своето работно место и веќе не можеле да потпишуваат колективни договори. Биле подредени на задолжително членство во организацијата која, според својата дефиниција, се борела против капитализмот, либерализмот, но и револуционерните тенденции насочени против сопствениците на фабриките и националсоцијалистичката држава. Исто така бил утврден и „Работнички суд на честа“, за да се воведат ригорозна работна етика. Во јуни 1938 година, со декрет од Геринг било утврдено правото на државата да управува со секој работник. Државата можела – во договор со работодавачот – да ги преместува работниците од претпријатие во претпријатие или на други работни места кои биле „корисни за нацијата“, дури и ако тоа било против нивната волја. Ако ова не изгледа веќе познато, тогаш понатамошниот развој и тоа како ќе изгледа близок до нашето неолиберално време: не само што ова можеме да го посматраме како прото-облик на несигурната односно „флексибилна“ работа, туку и како начин за раководење со овој облик на „флексибилна“ работа кој се развил под знамето на националниот социјализам покажува мошне јасна сличност со неолибералната сегашност: во јануари 1934 година, на сила стапил таканаречениот „Указ за работничкото движење“. Тоа бил закон што ги регулирал работните односи, но кој впрочем ги деградирал работниците и „следбениците“ обврзани на послушност²⁹. Кон кого биле обврзани на послушност работниците-следбеници? Според Указот, тие му се подредувале на Претприемачот, кој бил означен како „фирер на претпријатието“ и со тоа бил овластен да одлучува и да управува со претпријатието. Ова бил *принципиот* на

вогач (*Führerprinzip*) кој го вовел споменатиот Ото Вагнер во нацистичката економска политика, организирајќи ги фабриките во *Werksgemeinschaft* (работнички заедници) во кои водачот на компанијата имал висока позиција, додека улогата на работниците и нивните синдикати била ништовна.

3.4 Аналитичките последици

Оттука не треба да се извлекува никаква историска рефлексија врз чија основа ќе извлекуваме обични сличности помеѓу некои аспекти на либерализмот и фашизмот – против тоа веќе зборувавме на почетокот. Меѓутоа, доколку ги посматраме овие историски настани како резултат, а не како причина за промените во економијата на националсоцијализмот, можеме да ѝ овозможиме на една многу подлабока и пофундаментална промена да се појави, изрази, и со самото тоа, и да се инкорпорира во анализата. Имено, како што истакнува југословенскиот теоретичар Зоран Видаковиќ, тука е клучно тоа што нацистичката економија ѝ укинала буржоаскиџе слободи на наемнаџа работџа – во суштина, слободата на работникот како сопственик на својата работна сила истата да ја продава во рамки на договорниот однос со капиталистот³⁰. Само во економијата на националсоцијализмот овој однос бил лишен од договорните ознаки, а работниците биле лишени од какво било влијание над работниот процес. Тука се раздвоени политичката и економската моќ на работниците, кои некогаш биле објективна цел и претпоставка за класна борба. И покрај тоа, Видаковиќ тврди дека „идеалниот“, лабораториски чист облик на капитализам – сфатен како чиста апстракција кон која секогаш се гравитира – ја опфаќал капиталистичката класа која сè уште ја користи работната сила, но без стапување во пазарни односи со нејзините сопственици³¹. Оваа тенденција можеби отсекогаш била присутна и навистина имала влијание на разни историски борби во минатото, но дури во политичката економија на националсоцијализмот, заклучува Видаковиќ,

може да се каже дека таа конечно го достигнала својот целосен израз, својата целосна форма. Нејзиниот израз е очигледен во вид на двојна негација: преку негација на слободата на избор на работниците и негација на слободата на колективен отпор заснован на тој избор – што значи дека можностите за автономни политички и економски функции на работната сила се речиси поништени. Најпосле, оваа негација ги менува односите меѓу самите владејачки класи, истовремено изоставајќи една страна од равенството – трудот – со што насилно се спроведува апстрактната тенденција која ја споменува Видаковиќ. Како што видовме, во ситуација кога формалната можност за отпор е речиси сосема искоренета, резултатот е таков што се менува и самиот начин на кој повисоките класи се однесуваат во такви ситуации. (Ова било услов, а воедно и последица во вид на сопствената историска реализација, на политичката економија на фашизмот како специфична конфигурација на капиталистичкиот пазарен монополизам и економијата на продуктивизмот („plant economy“ на Ретел) во едно – веројатно така може да се објасни содржината на синтагмата на Видаковиќ за политичката економија на фашизмот како „хипер-реализација на лабораториски чистиот облик на капитализмот“³². На ова може да му се приговара со контрастирање на принудните и робовските облици на труд во предкапиталистичките и капиталистичките економии и доведување во прашање на претпоставката според која антисемитизмот, расизмот и концентрационите логори можат да се категоризираат како *функционалистички* објаснувања во рамки на фашизмот, но тоа излегува надвор од рамките на моменталниот труд³³).

Значи, алтерацијата на „долниот“ дел од равенството, самиот труд, и „горниот“ дел во вид на алтерација на однесувањето на горните класи, односно нивната врска, и натаму го бара ветеното објаснување. Тука последен пат се осврнуваме на Ретел кој, грубо кажано, забележал (и опишал) како

се *поместувало* местото на класната борба во германскиот фашизам. Од спротивност помеѓу различните класи, тоа се изместило кон борба на врвот: политичката економија на фашизмот многу зависела не од спротивноста помеѓу работниците и буржоазијата и нејзините фракции, туку од борбата помеѓу самата буржоазија и крупниот капитал и нивната борба со националсоцијалистичката партија како автономен играч. Накратко: Она што го правело владеењето на партијата толку непобедливо во споредба со потенцијалната моќ на буржоазијата е токму заплеткувањето на буржоазијата во контрадикциите на сопствените позиции³⁴.“ Врската која ја поврзува поделбата на крупниот капитал на фракции и неговото разложување во фашизмот е следната: *интересиите на самата буржоазија веќе не можеле да се калкулираат во рамки на системот на пазарна економија*. Тоа довело до „експлозија“ на нејзините противречности и нивно „замрзнување“ бидејќи профитот можел да се оствари само во рамки на така замрзнат систем *сè додека* диктатурата сè уште била на сила. Замрзнувањето на платите (*wage-freeze*) и замрзнувањето на цените (*price-freeze*) во рационализираната економија на константно производство со потреба за проширување им обезбедило излез од противречностите во кои се наоѓала додека истовремено морала да ги зачува тие противречности за да се одржи себеси. Во таа смисла целиот систем функционирал така што репродуцирал противречности кои го терале на експанзија – колку профитна толку и територијална. Во истиот дух, за да се решат политичките и економските кризи, таквиот систем воедно морал и да ги зачува елементите на капитализмот – *постојат* и *постојат* ја конкуренцијата на меѓународно ниво и приватната сопственост како клучна компонента – и воедно да ги надмине во смисла на акумулација и деградирање на работната сила. Последиците од тоа – изменетото однесување на повисоките класи и уништувањето на отпорот – затоа мора да се посматраат како

поврзани. Тоа е причина зошто *превентивната негација на можноста за ошпор* меѓу експлоатираниите класи е клучна за политичката економија на германскиот фашизам и воедно е точка на разликата која го одвојува фашизмот од другите облици на реакционерни движења³⁵, особено во моментот кога тој еволуира и зазема целосен облик на државно владеење.

3.5 За расизмот

За да се остварат големи профити во држава со константно производство, не би смеело да постојат флуктуации или појава на отпор во сферата на трудот. Со други зборови: не смее да има пазар на работна сила. Наместо тоа, во националсоцијализмот се зголемувала количината труд и, во согласност со тоа, исто така морало да се прошири поделбата на трудот. Меѓутоа, нејзиното проширување не се сведуvalo само на проширување во рамки на постоечките институционализирани облици на општествената поделба на трудот ниту се сведуvalo на употребата на принуда во нив. Тоа претставувало и *експанзија на принудата односно реактивација на робовскиот облик на работна сила*. Нејзиното насилно спроведување бара структурни објаснувања за феноменот кој инаку често се ставал во втор план – расизмот. Наспроти оние кои веруваат дека расизмот е само *идеолошки додатоци* за комплексноста на германскиот фашизам, треба да се каже и дека тој одиграл клучна и структурна улога во *поделбата на трудот*, и дека затоа зазема и важно место во политичката економија на фашизмот. Оние автори кои го нагласуваат постоењето на полна вработеност во фашизмот – како Полок – често не успеваат да го објаснат *квалитетот и структурата* на оваа „полна вработеност“: фактот дека и германската работна сила и робовските работници, „пониските раси“, биле потиснати во политичката економија на фашизмот. Германскиот работник, кој бил далеку од тоа да има социјална или економска сигурност, работел на фиксирано работно место и со фиксна

плата, што генерално го направило неважен како во сферата на политиката така и во сферата на економијата. Во исто време, не-германската работна сила, составена од разни „Untermenschen“, под-луѓе, наместо додаток во поделбата на трудот во националсоцијализмот, впрочем во него играла клучна улога. Според Видаковиќ, една од препознатливите карактеристики на економијата на националсоцијализмот била општата диференцијација на наемната работа, која имала за цел да го интензивира генерирањето на вишок вредност³⁶. Ова вклучувало укинување на компетитивните елементи на наемната работа и воведување систем како кастата кој ги категоризира работниците во категории според нивните правни, политички и расни карактеристики. Со тоа се отворило полето на директната принуда и потполната експлоатација на трудот, наемен или ненаемен. Иако не се применувало само заради тоа, насилството што следело имало важна улога: тоа може да се посматра како *сила за диференцијација*, инструмент кој бил поволен за имплементирање на принципот за *разликување и сѐроведување на категориите на трудот* создадени на нејзина основа во практиката; накратко, насилството било инструмент со кој се обезбедувал работниот процес додека во исто време субјектите на трудот директно се дисциплинирале со него³⁷.

3.6 Помеѓу економското и не-економското

Меѓутоа, не е случајно ни тоа што некои автори го отфрлаат расизмот како составен дел на економијата на националсоцијализмот: влоговите се многу поголеми отколку што може да се забележи на прв поглед. Имено, аргументите за полната вработеност кои го исклучуваат расизмот од економијата подразбираат редуцирање на политичката економија на фашизмот на категории на пазарна економија која ја модификувал токму фашизмот. *Vice versa*, таквата редукција спречува каква било анализа на исти случаи во

современите економии денес.

Прашањето до кое доаѓаме овде најдобро може да се види во текстот на Кристоф Бухајм и Јонас Шренер за *приватната сопственост во националсоцијализмот*³⁸, кој го споменавме на почетокот од текстов. Со разгледување на разните функции на приватната сопственост во нацистичка Германија и развојот на нејзината државна политика, Бухајм и Шренер дошле до интересен заклучок:

„Во економската мисла станува збор за економските актери чии акции го одредуваат економскиот развој и промислувањето на институциите кои ќе ги поттикнат на тоа. Во тој контекст не-економските карактеристики на актерите како националноста, расата, верувањата итн., во голема мера се неважни. Но, тоа дефинитивно не бил случај во нацистичката економија... Според тоа, главната разлика помеѓу нацистичката воена економија и западните воени економии (*war-related economies*) во тој период може да се забележи само со анализа која ја надминува економијата“³⁹.

Овој заклучок е интересен од две причини: 1) повлекува јасна разлика помеѓу економското и не-економското како Полок. Како што ќе видиме, ова впрочем ги истакнува сите проблеми кои произлегуваат од концептуалното прифаќање на поделбите помеѓу сферата на економијата и политиката, зашто одредени облици на економско однесување затоа мораат да се појават како „не-економски“, на пример, оние кои не можат да се сведат на позитивистичкото објаснување на математизираните економски односи или, поинаку кажано, една од современите форми на нивната фетишизација. Таквата поделба најпосле не може да ги опфати ниту објасни самите економски политики кои навистина биле мошне присутни и во националсоцијализмот и во современата неолиберална економија⁴⁰. Меѓутоа, 2) за разлика од Полок, тие признаваат дека факторите кои инаку се сметаат за „не-економски“ навистина одиграле клучна улога кај оние кои се

сметаат за „економски“ и дека она што е потребно, впрочем е „анализа која ја надминува економијата“. Иако, ова е исчекор во однос на Полок, тука под називот „економија“ и натаму се подразбира позитивистичката наука која не ги зема предвид биолошките или правните аспекти на самата економија, иако, впрочем, тие отсекогаш се дел од секоја економска одлука – манипулирањето со расизмот, националностите, доделувањето или одземањето државјанства, итн. Тие прашања не можат да се постават со обично повлекување аналогии помеѓу неолиберализмот и фашизмот ниту кој било друг систем, ниту можат да се објаснат од аспект на фетишизацијата на економскиот позитивизам. Најпосле, ако овие прашања се изостават од анализата на политичката економија на фашизмот, тогаш што ни останува од нејзината критика? Или, што е исто, ако овие нејзини аспекти само едноставно се набројат без вложување во нивните внатрешни односи, тогаш како да се објасни нивната структурна врска, доколку таа повторно се воспостави денес? Тука не станува збор за придружен пропуст, туку за аналитичко слепило, а со тоа – и политичка немоќ.

3.7 Тенденциите на Кинл

Секако, на ова може да му се контрира и тоа во две точки: **прво**, повторуваме, специфичниот поредок на нештата во политичката економија на германскиот националсоцијализам не смеете да го третираме како изолиран случај кој само аналогно го достигнува европскиот неолиберализам. Фактот дека некои аспекти на националсоцијализмот можеби имаат либерален *двојник* не ни зборува ништо за позицијата што ја имаат во различните процеси карактеристични и за политичко-економскиот поредок на националсоцијализмот и за либерализмот. Промените во улогата на државјанствата, масовната политика на општа диференцијација на „народите“, прашањето кој воопшто може да учествува во економијата итн,

се само некои од резултатите што можат да се видат и во поновите варијанти на современиот либерализам: процесите кои доведоа до такви резултати ниту се родени ниту умрени во рамки на националсоцијализмот. Преку нивно комбинирање во националсоцијализмот повеќе се обликувале начините врз чија основа е формирана неолибералната мисла, што самото по себе – со текот на времето – постепено го одредувало внатрешниот тек на повоената европска формација. Затоа, која било анализа на овие процеси не би требало да се сведе на позитивистичката мисла туку повеќе да бара начин да ги вклучи овие феномени во својот пристап. Дури кога ќе ги отфрлиме позитивистичките рамки можеме да почнеме да ги забележуваме паралелните тенденции кои ги поврзуваат фашизмот и неолиберализмот.

Второ: Според тоа, она што е потребно да се објасни е како се создале овие тенденции. Тука само ќе ја споменам едноставната, но ефективна теза која ја развил Рајнхард Кинл: се однесува токму на диференцијацијата и создавањето на гореспоменатите тенденции. Секако, клучот е во самите либерални општества, но на мошне специфичен начин. Според него, во либералните теории и постоечките граѓански општества се наоѓа фундаменталната „поделба на моќта“ помеѓу „народот“ во сферата на политиката и „претприемачите“ во сферата на економијата. Од оваа поделба на политичкиот суверенитет на народот и нивното економско претприемништво се јавува противречен облик на власт: демократија без социјална основа (преку ограничување на економската моќ на пониските класи) под социјалното владеење на политички несигурните повисоки класи⁴¹. Начините на кои се решава оваа противречност во кризни времиња ќе влијае на тоа кои тенденции својствени на оваа противречност можат да се развијат. Едноставно кажано, со тоа е обезбедено плодно тло од кое можат да се развијат

на фашизмот, а постојат сè уште: 1) тој не се појавил самиот од себе во вид на „зло“ туѓо за Европа – како и другите фашизми, националсоцијализмот бил еден од израсоците кој се развил од внатрешните противречности на граѓанското општество и „поделбите“ во рамки на либералните облици на владеење; 2) иако не се случил сам од себе, тој развил сопствена автономија во однос на фракциите на владејачките класи како и во однос на масите – според истиот принцип, иако се појавил како специфичен облик на „вонредна состојба“, германскиот националсоцијализам не може да се сведе на „постојана вонредна состојба“, германскиот националсоцијализам не може да се сведе на „постојана вонредна состојба“ („permanent state of exception“) – туку овој процес повеќе 3) резултирал така што самиот фашизам станал облик на владеење, со што целосно ја остварил тенденцијата на инхерентна противречност од која се развил: додека бил на сила, тој не ја укинувал приватната сопственост ниту приватното остварување профит, туку наместо тоа 4) ги проширил нивните можности далеку над она што можело да биде можно во *laissez-faire* економијата што му претходела; и 5) користејќи го она што погрешно се означувало како „вон-економски“ мерки: го подредил целото наследство на политичкиот либерализам и работничките борби – накратко, човековите права и законите за труд – на барањата на таквата економија преку расизмот и насилството кои биле со јасна структурна природа и се наоѓале на онаа страна од легалноста/нелегалноста. Неговата *иревенџивна неѓација* на можностите за отпор на наемната работа и неговата употреба на власта над животот и смртта биле воедно последици и предузлоци за конкретна реализација на таквиот систем: далеку од тоа дека биле „вон-економски“, тие впрочем во голем дел ги претставувале деловите на внатрешните противречности на граѓанското општество, а кои – во кризни времиња – можеле и воделе кон нивна трансформација во други облици на

владеење. Секоја анализа која сака да го допре прашањето за односите на либерализмот, фашизмот и развојот на неолиберализмот во 20 век, мора да ги препознае таквите односи не како надворешни додатоци, туку како внатрешни процеси на нивната формација. Како и зошто тие се исклучени или вклучени во овие системи зависи од квалитетот и обемот во кој се поништуваат или одржуваат противречностите на граѓанското општество од кое потекнале. Исто така, ова е одговор на прашањето дали постои „златен пресек“ на фашизмот одвоен од односите на производството кои тој ги подразбира: како таков, *не може да ѝ остои* посебно. Нема „златен пресек“ на фашизмот дотолку што самиот фашизам може да се претстави како конфигурација на „златниот пресек“ на капитализмот или – како што тврди Видаковиќ – впрочем, негова хипер-реализација, остварена преку интензивирање на неговите противречни тензии.

Исто така, германскиот случај е значаен зашто претставува најдлабока промена во таквите односи која е неспоредлива другаде. Постои поголема дистанца помеѓу италијанскиот фашизам, португалскиот сарализам, шпанскиот франкоизам итн., и германскиот националсоцијализам, отколку помеѓу самиот националсоцијализам и неговите капиталистички варијации – само преку динамично спроведување на нивниот нестабилен однос националсоцијализмот успеал да се воспостави истовремено како облик на владеење и како средство за ширење други фашизми преку сопствениот капиталистички облик. Таквото средство и таквото владеење се воделе не само од структурните детерминанти или идеологии, туку и од процесите на приватизација и штедење кои се насочувале не само кон „пониските народи“, туку пред

сè, кон сопствениот *Volk*.

4. НЕОЛИБЕРАЛИЗМОТ

„But thanks to Reaganomics, prisons turned to profits
Cause free labor is the cornerstone of US economics“
Killer Mike, *Reagan*⁴²

Иако овие процеси се спроведувале за да ги заменат пазарните принципи кои претходно ја уништиле економијата, тие во догледно време се покажале како мошне компатибилни со нив. Врз основа на Кинл можеме да кажеме дека, откако завршила војната, овие процеси и стратегии можеле да се прилагодат на друга форма на државно владеење која била во создавање: далеку од тоа дека се претставуваат како антагонисти на неолиберализмот, тие се претставувале како клучни инструменти во повторната *изградба* токму на самата пазарна економија.

Секако, оваа промена помалку се однесува на годините после војната, а повеќе на оние што довеле до или го следеле падот на Берлинскиот ѕид и социјалистичкиот блок потоа: она што се појавило пред неолиберализмот да почне да се развива во полна смисла на зборот во текот на осумдесеттите, било само белег на она што ќе дојде. По распадот на државата на благосостојба и „социјалистичката закана“ која повеќе не се сметала за закана, гореспоменатите процеси можеле да достигнат целосен замав, со одредени подеми и падови. Нивниот нерамномерен развој е причина зошто авторите како Кинл многу ја намалуваат улогата на неолиберализмот – исклучувајќи го од своите анализи како облик на владеење (*forms of government*), деградирајќи го само на неуспешен обид за комбинирање на државата на благосостојба со пазарните принципи. Од друга страна, кај другите автори, како Фуко – чија анализа на неолиберализмот во Раѓањето на *биополиџиката* го претставува *шокму како нов облик на управување (governmentality)* – впечатливо им

недостасува какво било споменување на приватизацијата или штедењето. Причината е што, без оглед дали го означуваат неолиберализмот како облик на владеење или не, двата мислителци на располагање имале само обични белези од она што ќе дојде подоцна. Бидејќи пишувале во време пред Тачер и Реган да ги развијат и имплементираат сопствените политики во комплетна форма, или дури пред таквите политики да имаат име со Вашингтонскиот консензус (или „заповедите на неолиберализмот“ (Вилијамсон) – приватизација, дерегулација, фискална консолидација, либерализација на трговијата, итн.) – тие имале шанса само делумно да го насетат системот кој ќе се развие неколку децении подоцна, во обликот што ни е познат денес. За да расчистиме каква било недоумица која останала заради развојот на таквиот систем и да го објаснуме неговиот однос спрема сопствениот фашистички претходник, прво ќе понудиме краток историски приказ за значењето на германскиот случај за повоениот развој на Европската Унија, а ќе завршиме со описот на она што неолиберализмот го научил и преземал од фашизмот во текот на сопствениот развој.

4.1 Историски фрагмент: за Европската Унија

Најпрвин, краткиот ретроспективен поглед на неолибералната историја на развојот на ЕУ открива нешто интересно: се покажува дека политичката и економската специфичност на германскиот случај била од најголемо значење уште од почетокот. Пред сè, како во рок од неколку години една земја можела да се издигне толку за да стане една од најголемите економии во светот, а камоли во Европа? Сепак, станува збор за земја чија индустрија е разрушена, автономната власт е паузирана, а валутата, *Reichsmark*, толку девалвирана што за помали трампи морало да се користат американски цигари, а за поголеми трансакции шишиња коњак, додека храната се рационализирала од страна на американските власти⁴³. Таквата информација повеќе е благодарение на

некаков *Wirtschaftswunder*, а повеќе на фактот дека, како што забележува Варуфакис, токму оние пазари кои биле најунитшени за време на војната, биле воедно најповолни за реструктурирање⁴⁴: токму државите со најразрушени економии биле оние што се вратиле на сцената како *извозно ориентирани економии* кои ќе ги стабилизираат своите региони – имено, јенот и марката, Јапонија и Германија, Токио и Берлин. Фактот дека Маршаловиот план за ревитализација на германската економија е избран наместо планот на Моргентау за нејзина деиндустријализација зборува многу за таквиот чекор: нејзините долгови се избришани и странските инвестиции помогнале земјата да се реструктурира во единствена извозно ориентирана економија во срцето на Европа. Исто така, таквата економија по обединувањето, стекнала единствена позиција во Европската Унија која била во создавање. За да се случи тоа, специфичната положба на Германија во создавањето на новиот европски економски простор морала да го следи надгледувањето на нејзината политичка клима: нејзиниот политички развој морал да се набљудува, и денес треба да се толкува токму во согласност со тоа. Забраната на марксистичките дискусии и комунистичките економски програми и укинувањето и конфискацијата на имотот на комунистичките журналы⁴⁵ во повоената западна Германија како и соочувањето со економијата на националсоцијализмот одело рака под рака со обидот повторно да се воведат мислењето и пропагирањето на пазарната економија – политички ризичен потфат во светот кој вината за сите свои неуспеси ја гледал во кризата што следела токму заради дејствувањето на *laissez-faire* капитализмот. Ова го одредило начинот на кој либерализмот „ќе се врати“ во Германија, па со самото тоа и во Европа – барем иницијално, барем според името. Да се сетиме барем накратко на Лудвиг Ерхард и познатата програма *Sozial Marktwirtschaft* – општествена пазарна економија, замислена како „трет пат“ помеѓу социјализмот и капитализмот; да се

сетиме на неговата поврзаност со Фрајбуршката и Келнската школа и самиот ордолиберализам. Исто така, можеме да ги наведеме и другите вообичаени „виновници“ за повоеното враќање на либерализмот, кој се појавил под истите околности: познатото друштво Мон Пелерин кое го водел Хаек, а кое Мировски го нарекувал „мисловен колектив“ на неолиберализмот („neoliberal thought collective“), друштво кое требало да влијае токму на самиот начин на кој можел да се проучува пазарот, да се подучува и да размислува широм светските универзитети и институции⁴⁶. Без оглед на тоа на кој од нив и до која мера му даваме предност во поглед на главниот протагонист на неолиберализмот, не смееме да заборавиме дека членови на овие исти тела исто така биле законодавците и креаторите на политики во Европската Унија: нејзините закони за конкуренцијата, нејзиниот устав и, во случајот на Ерхарт, водечките партии на нејзините национални влади. Нивното „германско“ искуство било од клучна важност за развојот на повоениот неолиберализам не само во Германија, туку и во Европа воопшто.

4.2 Неолибералното наследство

Смислата на овој прекраток историски преглед не е да нè увери дека постои линеарен пат кој води од повоена Германија до современа Европа: специфичниот случај на Германија бил влијателен во развојот на неолиберализмот во Европа, но секако не бил единствениот значаен фактор. Би било погрешно да се означи неолиберализмот како едноставен додаток на либерализмот пред војната: постои многу подлабока, *доквалификативна* промена во неолиберализмот која не може да се сведе на сопственото либерално минато. Смислата на историскиот преглед била да ја нагласи можноста за разгледување на институционалната форма на континуитетот, но најпосле, она што треба да се предложи е содржинска врска во поглед на социо-економското искуство

на националсоцијализмот и подемот на неолиберализмот денес.

Најпрвин, доколку се вратиме на анализата на Кинл, можеме да согледаме дека користел два критериуми за да ги разликува тенденциите кои се појавувале од внатрешните тензии на граѓанското општество: политичката демократија и приватната сопственост. Начините на кои различните облици на владеење се однесуваат кон нив одредуваат какви типови системи ќе се појават: социјализам, социјална држава или фашизам. Меѓутоа, би било погрешно неолиберализмот да се нарече „четврта тенденција“ на граѓанското општество: тој не може да биде таков зашто не произлегува од неговите противречности како такви. Напротив, неолиберализмот има посебен однос спрема граѓанското општество: едноставно, тој не произлегува од граѓанското општество, туку, впрочем, активно го гради. Како што вели Елен Мејксинс Вуд, неолиберализмот не се развил со помош на глобализацијата, туку со помош на „универзализацијата“ на пазарите⁴⁷: денес тој се вовлекува во институциите кои го држат токму тоа општество – јавниот сектор, образованието, здравствената нега, урбаното планирање итн. Бидејќи сега конкуренцијата е присутна во секоја институција на граѓанското општество, неолиберализмот најпосле можел, да го парафразирам Полањи, конечно да го „искорени“ (*disembedd*) економскиот домен од неговата вкоренетост во општеството и политичката сфера. Непосредната политичка активност, иако формално присутна, не може демократски да ги прекине овие процеси на ниво на националните влади, ниту во случајот на ЕУ, на ниво над националното. Спротивно на либерализмот, во граѓанските општества на неолиберализмот, демократијата веќе не создава никакви тензии, зашто фактички е импотентна. Кога станува збор за првото, таа може да се суспендира *post ante*; за неолиберализмот сепак таа однапред е сосема исклучена од економските прашања. Според тоа, неолиберализмот е

реализација – и парализација – на граѓанските општества, на крајот сосема раздвојувајќи ги економијата и политиката; а, тоа не го прави преку распуштање на институциите на либералната демократија, туку со тоа што ги остава недопрени – на тој начин заобиколувајќи го демократскиот отпор и лишувајќи го од каква било содржина.

Секако, треба да се нагласи дека оваа промена не смее да се толкува само како линеарен след од либерализам кон неолиберализам, туку како квалитативна промена која влијае на тоа како воопшто функционираат граѓанските општества. Накратко: бидејќи веќе не влијаат на улогата на парламентарните демократии во граѓанските општества, истите процеси кои некогаш биле потребни за да се излезе од застојот на пазарната економија од челуста на политичката економија на фашизмот, сега можат да се реактивираат во пазарната економија. Тие не го прават тоа преку трансформација на целиот систем, туку со проширување на самото значење на економската принуда: и покрај тоа што го тврдат либералите за „пазарните поттици“, драстичното намалување на работничките права и субвенционирањето на богатите (со вера во магијата на „trickledown“ ефектот) веќе не е карактеристично за ширењето на пазарите од намалувањето на граѓанските права и државјанството, воведувањето на малцинствата и осиромашените во обврската за поделбата на трудот, повторното појавување на работничките кампови за сиромашните, управувањето со економските прашања засновани на принудата и структурниот расизам; ограничувањето на движењето (засновано на разликата помеѓу „вистинскиот“ бегалец и „економскиот мигрант“, „барател на азил“, итн.⁴⁸) и деградацијата на основните човекови права (како што е правото на вода) – сето тоа е дел од нормалното функционирање на пазарната економија. Ова може да се сумира во една реченица која ја напишал Тамаш во својот

познат текст за пост-фашизмот: „Без фирерот, без владеењето на само една партија, без СА или СС, постфашизмот ја поништува тенденцијата на Просветителството да го асимилира граѓанството на самата човечка состојба.“⁴⁹

Меѓутоа, ова е само последица на многу подлабока промена, онаа која го овозможила преминот од либерализмот на политичката економија на фашизмот и онаа кон неолибералната трансформација на граѓанското општество. Процесот за драстично поништување на човечките и работничките права не е повеќе случаен од процесот на приватизација и штедење – трите начела на политичката економија на фашизмот. Тие никако не се само *слични* со неолиберализмот: напротив, тие се структурно неопходни заради расколот во самото граѓанско општество – толку споменуваното раздвојување на политичкото и економското до ден денешен е реализирано само во два системи: фашизмот и неолиберализмот. Процесите што ги користеле – приватизација, штедење, повлекување на работничките и човековите права и негирање на парламентарната демократија – не се случајно слични, туку последично произлегуваат од начинот на кој биле структурирани нивните економии и општества. И, не случајно, двата системи истовремено се и национални – потпирајќи се на принудните апарати на националните држави – и меѓународни – потпирајќи се на ширењето мрежи со слично структурирани економии чии национални власти тогаш се ставаат во состојба на меѓузависност делумно без оглед на политичките разлики. И спротивно на некои заблуди (да речеме, Третата интернационала исто колку и современата европска левица) – ова се системи кои можеле и можат да се одржат на долги патеки: иако, двете барале „вонредна состојба“, тие самите не биле со минлив карактер. Затоа, како што вели Миrowsки, ако се запрашаме што се случило со неолиберализмот после кризата – одговорот е „Ништо!“. Останал неоштетен. Затоа, неолиберализмот не е повеќе „вонреден“ од фашизмот –

напротив, и едниот и другиот се развиле во системи кои и тоа како можеле да траат подолг временски период.

Секако, разликите се бројни – додека првиот систем го укинал пазарот, вториот го реструктурирал целото општество околу него; првиот се потпирал на водечките партии, вториот не, првиот ги поттикнувал индустриските вложувања, вториот се потпирал на анти-кејнзијанизмот итн. Наспроти сопственото спротивставување, треба да се истакне дека главните разлики на овие системи пред сè се наоѓаат во методот, а не во структурата. Дури иако неолиберализмот не постои преку мобилизацијата на масите одозгора, како фашизмот, тој опстојува токму преку нивната демобилизација одоздола: со приватизацијата и мерките за штедење и фрагментацијата на договорните односи помеѓу капиталот и трудот преку прекарната работа, неолибералната варијанта на флексибилни работни часови се сведува на режимот на флексибилна акумулација која често оди под рака со забрана на колективните договори за работа како својот националсоцијалистички претходник. И покрај тоа, со спроведување на тие процеси – кои денес важат за амблеми на неолиберализмот – самиот неолиберализам се покажа како исклучителен наследник во поглед на регулацијата на капиталистичката акумулација со други средства; а, тие средства, спротивно на сопствениот опис, го направиле она за што и биле наменети: на сопственичките класи да им обезбедат моќ и да воведат мерки за штедење за оние кои не се дел од нив.

- * Овој текст претставува проширена верзија на предавањето одржано на Институтот за филозофија и општествена теорија во Белград во рамки на конференцијата „Liberalisms and Anti-Liberalisms: Challenges and Alternatives“, под назив *The Twin Berlins of Europe: on the Parallel Tendencies of Liberalism and fascism* во октомври 2015, достапно на <https://youtu.be/BCVqcNFZn4?t=1497>
- (1) <https://www.youtube.com/watch?v=uzEsimSWjNA>
 - (2) Nicos Poulantzas, *Fascism and Dictatorship: The Third International and the Problem of Fascism*, Verso, London, 1979, стр. 66
 - (3) Landa, Ishay (2010), *The Apprentice's Sorcerer: Liberal Tradition and Fascism*, Leiden: Brill, стр. 21
 - (4) На ова би можеле да се додадат и описите на Пуланцас за конкретноста на германскиот развој во чија индустријализација изостанале либерално-еманципаторските димензии на буржоаската револуција, заради што, меѓу другото и Постоне ја нагласувал специфичноста на германскиот нацизам и германскиот модерен анти-семитизам како вид на крајна конкретизација на стоковиот фетишизам, наспроти голиот расизам. Повеќе за тоа: Postone, Moishe (2001), *Anti-Semitism and National Socialism: Notes on the German Reaction to "Holocaust"*, *Socialist Review*, 97-115 и Poulantzas, Nicos (1979), *Fascism and Dictatorship: The Third International and the Problem of Fascism*, London: Verso.
 - (5) Додека Талхајмер јасно се воздржувал од изедначување на фашизмот и бонапартизмот, тој сепак го анализира фашизмот низ призмата на анализата на Маркс за одредени класни односи на државниот удар што ги извршил Луј Бонапарта: слабата индустриска буржоазија во создавање која заради безбедност му ја предала контролата на извршниот апарат; идеолошки слабиот пролетаријат кој морал да ѝ се спротивставува на буржоазијата и контра-револуционерното селанство под команда на „бонапартистичката“ војска-лумпенпролетаријат, која се опишува како ентитет „без никакви идеолошки и слични врски со одредена класа чие ѓубре се.“ Ова сепак било прото-облик на анализа за она што се случува на врвот, нешто што навистина ќе остане пресудно за анализа на фашизмот, иако не во форма на аналогија како што се претставува кај Талхајмер.
 - (6) Повеќе за тоа: Dolar, Mladen (1983), „Marksistički teorijski obračun s fašizmom“, во: *Marksizam u svetu* 108 (8): 5-28.
 - (7) Според Хобсбаум, фашистичките движења ширум Европа се интензивирале дури откако на Германија ѝ се случила 1933 година, и дури откако фашистичкото упориште се зацементирало во Италија и Германија. Факт е дека фашизмот, спротивно на сопствените националистички претензии бил впрочем меѓународно движење, пред сè, благодарение, според Хобсбаум, најмногу на специфичностите на германскиот случај од кој останатите фашизми извлекувале политичка, општествена и финансиска поддршка.
 - (8) Како Нолте и дебатата за историските истражувања и положбата на добата на нацизмот во германската национална историја. Види: Peter Baldwin (ed.), *Reworking The Past: Hitler, The Holocaust and The Historians' Debate*, Beacon Press, Boston, 1990.

- (9) Заради ова го занемаривме интегралниот пристап и се одлучивме за пофокусираниот: првиот мора да ги опфати случаите на Италија, Јапонија, Шпанија, португалскиот салиризам, индонезискиот неофашизам, белгиската рексистиичка партија итн., како и објаснувањето на квинслинзите од периферните држави (како четничкото или усташкото движење во некогашното Кралство Југославија). Затоа мораат да се превидат огромните разлики помеѓу нив, и различните влијанија кои ги оставиле на повоена Европа, а кои никако не можеле да бидат симетрични. Понатаму, би требало да биде јасно дека нивните влијанија не следат и не можат механички да следат од априорната дефиниција на фашизмот како таков, на која потоа би можел да се потпре таквиот пристап. Ова не значи дека тие случаи не биле важни, туку дека нивното влијание на повоена Европа било со помал интензитет и помалку пресудно за формирањето на самото ткиво на економската и политичката мисла на европскиот неолиберализам отколку што бил специфично германскиот фашизам.
- (10) Friedrich Pollock, "Is National Socialism a New Order?", *Studies in Philosophy and Social Science* 9 (2): 440-455 (1941). Достапно на: <https://rosswolfe.fles.wordpress.com/2014/11/friedrich-pollock-is-national-socialism-a-new-order-1941.pdf>
- (11) Ibid.
- (12) Ibid.
- (13) Christoph Buchheim & Jonas Scherner, "The Role Of Private Property in the Nazi Economy", *The Journal of Economic History*, Vol. 66 (2): 290-416 (2006). Оригиналот е достапен на: <http://aryanism.net/downloads/books/buchheim-scherner/the-role-of-private-propertyin-the-nazi-economy.pdf>
- (14) Режимот морал да смисли оружја со кои би ги поттикнал фирмите да ги задоволат потребите на државната војска. Тоа често се постигнувало со префрлување на финансискиот ризик на несигурните инвестиции барем делумно на Рајхот. За таа цел, режимот им понудил на фирмите голем број договорни опции кои подразбирале различни степени за преземање ризици од страна на државата. На пример, во рамки на некаков договор за лизинг самата држава би можела да стане сопственик на фабрика, со која потоа би управувала приватна фирма во замена за сигурен профит. Во таа екстремна опција, државата би ги плаќала вкупните трошоци и комплетно би го презела ризикот. Друга екстремна опција секако била претпријатието да ги реализира инвестициите поврзани со војната (war-related investments) без помош од државата со исклучок на дозволата да ѝ се овозможи пристап до пазарот на капитал заради неопходните финансиски средства. Помеѓу овие две екстреми, постоеле договори за државни субвенции и договори кои гарантирале продажба за фиксирана минимална цена. (Wirtschaftlichkeitsgarantievertrag)." Ibid, стр. 403.
- (15) Germà Bel, "Against the mainstream: Nazi privatization in 1930s Germany", *Economic History Review* (2009): 1-22 Текстот е достапен на: <http://www.ub.edu/graap/EHR.pdf>
- (16) Ibid.
- (17) Ibid., стр. 28.

- (18) Ibid, str. 12. Повеќе во: Sweezy, M.Y., The structure of the Nazi economy, Cambridge, Mass., 1941
- (19) Како што покажа Пуланцас со право, двата митови го изоставаат клучното прашање: улогата на класната борба. Не е ни чудо што антифашистичкиот фронт не бил зачнат сè до говорот на Димитров пред Интернационалата, кога веќе било крајно време да му се врати на фашизмот токму со таква стратегија која сè дотогаш постојано се избегнувала заради теоретските неуспеси на Интернационалата. Таквите неуспеси сè уште се чувствуваат до ден денешен меѓу левицата, и треба да се споменуваат одново и одново, дотолку што и самите се повторуваат и денес.
- (20) Ова бил табор на кој му припаѓале Хитлер и Stalhelm трупите. Меѓутоа, тие биле антикапиталисти дотолку што се противеле на „економијата на постројките“ (planteconomy) за која Ретел наведува дека го правела неопходно константното производство што ги надминувало можностите и границите на пазарот... Во таа смисла овој табор се противел на пазарната економија и капитализмот дотолку што неговата специфична форма во Германија не им одговарала на нивните интереси. Затоа многу лесно се откажале од тој став оној момент кога економијата се трансформирала во доволна мера во согласност со нивните интереси.
- (21) Alfred Sohn-Rethel, The Economy And Class Structure Of German Fascism, Free Association Books, London, 1987, стр. 20. Меѓутоа, политиката на споменатиот МВТ ветувала промена на овие методи, што подоцна навистина ќе се оствари во напнатата врска на овие два кампови – врска која впрочем подоцна создала уште повеќе тензии.
- (22) Процесот на рационализација, кој ќе го опишеме подоцна, бил, секако, исто така една од причините зошто некои претпријатија го изгубиле чекорот со пазарот: тие продолжиле константно да произведуваат без оглед на варијациите во побарувачката. Ова сепак не е доволно за да се објаснат поделбите во фракциите на капиталот зашто не ги објаснува различните методи што ги избрале за да обезбедат профит.
- (23) Накратко, Ретел тврди дека инаку оваа цена за запирањето и повторното придвижување на производството и/или функционирањето со помал обем на производство (small-scaleproduction) ќе се покажела како поголема од маргиналниот профит на поединечниот производ. Едноставно кажано, во тој случај целиот систем не би бил исплатлив и од него не би можело да се извлечат профити.
- (24) Nicos Poulantzas, Fascism and Dictatorship: The Third International and the Problem of Fascism, Verso, London, 1979, стр. 57.
- (25) Alfred Sohn-Rethel, The Economy And Class Structure Of German Fascism, Free Association Books, London, 1987., стр. 93.
- (26) Ibid, стр. 95.
- (27) Она што ми паѓа на ум во таа смисла е Железниот фронт: чии претставници, социјал-демократите и синдикатите (Грасмен и Липерт, кои се состанувале со економскиот советник на Хитлер, Ото Вагнер) почнале преговори со нацистите надевајќи се дека ќе достигнат државна интеграција во рамки на државата на националсоцијализмот преку некаков облик за учество на работниците. Но, ова „учество на работниците“ било отворено и имало

намерен контра-револуционерен карактер: тоа требало да биде, како што се надевал Хилфердинг, начин за заобиколување на капиталистичката држава или како што се надевале социјалдемократите, нереволуционерен премин во социјализам. Меѓутоа, не успеало ништо од наведеното, зашто водачите на синдикатите биле сметани за непотребни, и затоа биле затворени и фрлени во работни кампови. Слично, од страна на нацистите постоел обид мирно да се влезе во фабриките преку избори во советите на работниците. Во 1928 година Рајнолд Мухов (кој исто така ја организирал внатрешната партиска структура по принципот на организации во ќелии) основал „ќелии во претпријатијата“ на националниот социјализам кои имале за цел да се инфилтрираат во синдикатите и советите на работниците, но партиските претставници добиле само 0,5 проценти од гласовите. Дури тогаш започнал да функционира Германскиот фронт на трудот.

- (28) Од трите чекори кои Ото Вагнер, економскиот советник на Хитлер, еднаш им ги ветил на синдикатите – поврзување на синдикатите, нивна државна интеграција, и најпосле задолжително членство – брзо и без расправа бил спроведен само последниот чекор.
- (29) Reinhard Kühnl, *Oblici građanske vladavine: liberalizam – fašizam*, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1978, стр. 154
- (30) Тука Видаковиќ го има на ум нивното покорување во сферата на производството, но исто така во сферата на репродукцијата, во смисла на намалување на правата од работниот однос, правото на штрајк, правото да се формираат синдикати и да се влијае на платите и условите за работа, итн.
- (31) Zoran Vidaković, *Stari i novi fašizam*, Komunist, Beograd, 1976., стр.121.
- (32) Ibid.
- (33) Најпознатата дебата на Бренер за тоа: Brenner, Robert (1976) “Agrarian Class Structure and Economic Development of Pre-Industrial Europe”, *Past and Present* 70 (1): 30-75, te Mintz, Sidney (1985), *Sweetness and power: the place of sugar in modern history*, New York: Viking, Post, Charles (2002), “Comments on the Brenner–Wood Exchange on the Low Countries”, *Journal of Agrarian Change* 2 (1): 88–95. Најпосле, како што споменавме, Постоне го критикува токму деградирањето на антиземитизмот на обичен расизам и неговото сведување на функционалните објаснувања под кои, би можело да се додаде, би потпаднало и сведувањето на робовската работа токму на работа: Postone, Moishe (2001), *Anti-Semitism and National Socialism: Notes on the German Reaction to “Holocaust”*, *Socialist Review*, 97-115,
- (34) Alfred Sohn-Rethel, *The Economy and Class Structure Of German Fascism*, Free Association Books, London, 1987, стр. 70.
- (35) Многу е кажано за негацијата на класниот отпор во германскиот фашизам. Тука ги земам Кинл и Видаковиќ како примери на различни интерпретации. Првиот го издвојува фашизмот од другите облици реакционерни движења преку неговите средства и облици на власт кон кои води, додека ја повторува формулата на Интернационалата дека националсоцијализмот само гледа како да го сочува капитализмот. Меѓутоа, Видаковиќ дава поинаков пример зашто тој ја гледа негацијата на отпорот не во спротивност со, туку како

дел од хипер-капитализмот кон кој гравитира капитализмот во негирањето на класната борба.

- (36) Zoran Vidaković, *Stari i novi fašizam*, Komunist, Beograd, 1976, стр. 100 па потоа 147
- (37) Кинл има малку поинаква, но важна варијанта на аргументот: според него, фашизмот исто така го карактеризирала ирационалноста која не можела да се сведе на категоријата интерес: затоа испраќањето на Евреите и Ромите во концентрациони логори само се совпаднало со интересите на капиталот. Никаква конвенционална сметка или „државна причина“ не можела да објасни зошто една земја, која губела во војната на два фронта и на која очајнички ѝ требала повеќе работа сила, во таа ситуација брзала да ги насочи своите преостанати воени ресурси – воевите, пушките и муницијата – кон истребување на европските Евреи. (стр. 177). Ова не доведува до важно прашање за несведување на насилството на инструментално ниво во служба на крупниот капитал. На ниво на политичкото, Кинл го споменува ова неколку пати кога зборува за либералните облици владеење кои исто така го користат насилството, но само кога е потребно да се загуши отпорот, и никогаш не го користат однапред. Меѓутоа, целата смисла на опишувањето на политичката економија на националсоцијализмот е да се опишат нејзините контрадикции кои се нераздвојни во нормалното функционирање на самиот национален социјализам, без оглед на реализацијата на нивните екстреми. Со други зборови, нема ништо „ирационално“ во оваа ирационалност која би му била туѓа на фашизмот, и за возврат, и на европските капиталистички општества воопшто.
- (38) Christoph Buchheim & Jonas Scherner, "The Role Of Private Property in the Nazi Economy", *The Journal of Economic History*, Vol. 66 (2): 290-416 (2006). Оригиналот е достапен на: <http://aryanism.net/downloads/books/buchheim-scherner/the-role-ofprivate-property-in-the-nazi-economy.pdf>
- (39) Ibid., стр. 412.
- (40) Аналошкиот пристап на Ишај Ланда е еден таков пример зашто токму тука ги открива своите граници. Со критикување на истиот тој заклучок кој го донеле Бухајм и Шренер, тој тврди: „Имено: во строго економска смисла, нацистите биле банални. Иако, авторите се економски историчари, изгледа дека се несвесни за обемот во кој, исто така во посебна економска смисла, нацистите не биле сосема хетеродоксни, и дека нивниот биолошки расизам го споделувале многумина, особено на западот, во Франција, во САД и Англија, дури иако нацистите самите ги развиле таквите идеи до морничави заклучоци без преседан.“ Потоа, тој продолжува со едноставно повлекување аналогии помеѓу либералните расистички автори и нацистичките автори, што на крајот ја промашува мошне важната поента на Бухајм и Шренер која бара сосема поинаков пристап.
- (41) Reinhard Kühnl, *Oblici građanske vladavine : liberalizam – fašizam*, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1978, стр. 91.
- (42) <https://www.youtube.com/watch?v=6llqNjC1RKU>
- (43) Види: Glossner, Christian (2008), *The Making of the German Post-War Economy*, London: Tauris Academic Studies.

- (44) Varoufakis, Yanis, *The Global Minotaur*, London: Zed Books, ceo odeljak "The Global Plan", 57–90. Ова прашање се ревитализираше дури неодамна во контекст на кампањата на еден дел на Сириза по повод политиката на ЕУ за отпишување на грчките долгови, кога се споменуваа токму овие олеснувања кои европските земји (вклучувајќи ја и Грција) ѝ ги пружиле на Германија после војната.
- (45) Споменатиот Glossner, стр. 8–29.
- (46) Mirowski, Philip (2009), *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, London: Harvard University Press.
- (47) Wood, Meiksins Ellen (1997), "Modernity, postmodernity or capitalism?", in *Review of International Political Economy*, 4 (3), 539–560.
- (48) И, навистина, овие категории и сите апарати користени за спроведување ја повторуваат логиката на либералниот дух – претпоставувајќи дека пазарот е неполитички и ненасилен, и дека „економските мигранти“ не се „вистински“ бегалци зашто можат да ја задржат волјата за избор на „слободниот“ пазар кој веројатно функционира дома. Види: Apostolova, Raia. 2015. "Economic vs. political: Violent abstractions in Europe's refugee crisis." *FocaalBlog*, 10 December. www.focaalblog.com/2015/12/10/raia-apostolova-economic-vs-political-viol...
- (49) G.M. Tamás, *On Post-Fascism: The Degradation of Universal Citizenship* <http://bostonreview.net/world/g-m-tam%C3%A1s-post-fascism>

Матијас Воршинг

**ШТО Е
ФАШИЗАМ?**

Матијас Воршинг
ШТО Е ФАШИЗАМ?

Во сега веќе деведесетгодишната историја на теориите на фашизмот, левичарите често биле тие кои се посветувале на неговото опишување и објаснување. Притоа, не настојувале нужно да придонесат за неговото чисто апстрактно спознавање, колку што настојувале да пружат практична помош во борбата против него. Но, дали поимот фашизам сè уште служи за нешто? Недвосмислено е дека ретко кој друг политички поим е обезвреднет до таа мера од инфлаторната употреба. Уште во дваесеттите и триесеттите комунистите се истакнувале со двојните јазични конструкции како „социјалфашизмот“, „австрофашизмот“, „клерофашизмот“ и „монархофашизмот“¹. Обвинувањето за фашизам ги погодувало и социјалдемократијата и авторитарните и конзервативните политички формации. Таквата непрецизност на употребата продолжила и после 1945 година, кога на секоја антикомунистичка воена диктатура ѝ се лепела етикетата фашизам, иако на повеќето од нив, и покрај своите суровости, им недостасувале важните карактеристики на фашизмот, како масовната мобилизација „одоздола“.

Уште пофатална била ултралевичарската мода и демократскиот капитализам да се денунцира како фашистоиден или „фашизиран“. Изворно замислен како оправдано укажување на авторитарните и милитаристички тенденции, на тој начин говорот за фашизмот често се сведува на обична фраза, кај која веќе не се наведувало што точно и во која мера се фашизира. На критиката на капитализмот таквото укинување на границите на поимот на фашизмот не ѝ донело ни поголема аналитичка острина, ни политичка делотворност. Наместо тоа, ненамерно придонело за самата ревитализација на фашизмот и националсоцијализмот.

Со оглед на проблематичното минато на неговата употреба, големо е искушението самиот поим фашизам да се стави *ag ak̄sa* или да се ограничи на сингуларна појава на италијанската историја. И навистина, што има лошо во тоа за дви-

жењата и владите да се употребува само името кое си го дале самите себеси, како *fascismo* или националсоцијализам, а во сите останати случаи да се оперира со поимите како „(ултра) националистички“, „расистички“, „антисемитски“, „антикомунистички“ итн.?

Причината зошто тука сепак ќе пледирам за критичка реконструкција на општиот („генерички“) поим на фашизмот е следна: ширењето на поимот фашизам, кое може да се разгледува после преземањето на власта на борбените формации на Мусолини (*fasci di combattimento*) во 1922 година во Италија, рефлектира важно историско минато. Неговото јадро лежи во фактот дека од крајот на 19 век, а дефинитивно по Првата светска војна, создава сосема нов вид идеологија, движења и режими, со дотогаш невидена деструктивност, кој повеќекратно ги потенцираше заканувачките потенцијали на капиталистичката модерност. Фашизмот е принципиелно насочен против можноста за општествена еманципација. Не може да се сведе на односите на моќта и владеењето како расизмот, капитализмот, патријархатот и нивните соодветни идеологии за човечката нееднаквост, туку претставува специфична комбинација и радикализација на заканувачките моменти на модерно-капиталистичката социјализација.

МОДЕЛОТ НА ФАШИСТИЧКИТЕ ФАЗИ

„Праксеолошкиот“ модел на петте фашистички фази на Роберт О. Пакстон е мошне соодветен приказ на тежиштата на интерес и интерпретациите на различните теории на фашизмот². Моделот на овој американски историчар зема предвид дека поимот фашизам може да означува одреден облик на власт, идеологија или движење, и дека не е крут и непроменлив, туку има процесен карактер.

Првата фаза е фазата на иницијација. Поттикнати од длабокото доживување и перцепцијата на кризата, малите интелектуални кругови создаваат темелен облик на фашистичката

идеологија. Притоа, посегнуваат кон постоечките традиции и митови. Целта им е да ги спасат своите национални или верски заедници од пропаѓање или исчезнување. Ако продолжи кризата, а владите не се во состојба да создадат впечаток дека се способни да ја решат, фашистите³ во втората фаза почнуваат да привлекуваат поголем број луѓе и се етаблираат во политичкиот систем. Уште во оваа фаза искушението за создавање сојуз со традиционалните „елити“ против заедничкиот непријател на левицата е големо.

Во историско ретки ситуации може да дојде и до трета фаза: преземање на власта од страна на фашистичкото движење во соработка со старите водечки групи. Тоа се случува само кога постоечкиот идеолошки и државен поредок е ослабен, традиционалната десница изгубила голем дел од своето влијание, а левицата и работничкото движење заради сопствените слабости или погрешни потези не се во состојба да наметнат еманципаторно решение на кризата. Кога дозволуваат можностите, водечките групи порадо воспоставуваат авторитарно владеење кое се регрутира од сопствените кадри отколку што се впуштаат во ризикантни и проблематични сојузи со масовните фашистички движења.

Четвртата фаза, фазата на власта, ја одбележуваат постојани конфликти во рамки на постоечкото фашистичко друштво, но и помеѓу него како целина и традиционалните елити во државниот апарат, војската, економијата и општеството. Текот и исходот на тие конфликти одлучуваат за тоа дали најпосле, во финалната петта фаза, доаѓа до враќање на „нормалниот“ авторитаризам – Пакстон тоа го нарекува „ентропија“ – или фашизмот понатаму се радикализира и потполно ги развива своите убиствени капацитети. Условите на таквата радикализација се постојана фанатизација и мобилизација на масите од населението (спротивно од тоа класичната воена диктатура повеќе цели кон пацификација на општеството), градење сопствени, фашистички, структури на моќ и репресивни орга-

низации кои го преземаат приматот во однос на наследениот државен апарат, и пред сè голема војна која овозможува целосна реализација на неговите деструктивни потенцијали.

Како се однесува моделот на Пакстон кога го применуваме на различните постоечки теории на фашизмот? Во текстов ќе се занимавам само со трите главни теоретски правци⁴. Првото се однесува на класната борба и класното владеење кои првенствено се насочени кон интерпретацијата на марксистите. Потоа, интерпретацијата на Критичката теорија, која произлегува од неортодоксните гранки на марксизмот. Најпосле, во делата од шеесеттите на тогаш сè уште либералниот Ернст Нолте и истражувачите како Џорџ М. Мос (САД) и Зев Стернхел (Израел) кои се полеви од него, се развива идеоцентричната насока на теоријата на фашизмот кој пред сè ги следел прашањата од областа на историјата на идеите.

КРИТИЧКАТА/ИТЕ ТЕОРИЈА/ИИ

Критичката теорија ги поставувала прашањата за структурите кои им претходеле на фазите на Пакстон или, зависно од гледиштето, се провлекувале во нив. Различните комбинации на марксизмот и психоанализата на различни мислители, како Теодор Адорно, Макс Хоркхајмер, Херберт Маркузе, Ерих Фром и Вилхелм Рајх, им послужиле како обид за објансување на фашизмот и нацизмот. Сите тие пристапи кружат околу една темелна мисла: потиснувањето и изобличувањето на човечките потреби во граѓанското општество најпосле водат кон масовно лудило и фашизам.

Понекогаш е тешко да ѝ се спротивставиме на нејзината сугестивна уверливост. Поимите како „проекција на страдањето“ (*pathische Projektion*), според која фашистите ги прогонуваат и убиваат токму оние луѓе во кои мислат дека ги препознаваат сопствените потиснати и откинати соништа и желби, или моделите како „скалата на фашизмот“ (*F-Skala*) со која сакале да ги идентификуваат и мерат својствата на „авторитарниот

карактер“, односно особеностите склони кон фашизмот, едноставно мошне добро им одговараат на многу фашисти.

Но, моќта на тоа толкување, неговиот поглед во масовната свест, воедно и ја условува неговата слабост – недостатокот на специфичност. Станува збор за изобличување на човечката свест која ја среќаваме во граѓанското општество, во целиот политички спектар, а делумно и во целокупната историја на класните општества и патријархатот. Критичката теорија често посегнува во областите на филозофијата на историјата, когнитивната теорија, теоријата на јазикот и социјалната психологија, во кои историски конкретно се замаглува и се губи од вид. Слично е и со психоаналитичката интерпретација на фашизмот, која го редуцира на одреден тип машкост. На пример, книгата на Клаус Тевелајт *Машките фанџази* докажува колку војничката мажесвтеност и соодветните борбени сојузи на мажите биле од темелно значење за фашизмот; меѓутоа, воедно илустрира и до која мера тие елементи му припаѓаат на темелот на вкупниот родов поредок во патријархалните класни општества.

Некои истражувачи од окружувањето на Критичката теорија направиле и структурни анализи за националсоцијалистичката држава. Тие се занимаваат со четвртата и петтата фаза на Пакстон, значи со периодот на националсоцијалистичкиот режим на моќта и, пред сè, со неговата радикализација до крајот на триесеттоте. Поимите како „двојна држава“ (Ернст Франкел), „тоталитарен монополски капитализам“ (Франц Нојман) и „државен капитализам“ (Фридрих Полок), се обиделе да објаснат како и зошто националсоцијалистичката држава толку драстично ги надмината размерите на убиствата и уништувањето кои ги познаваме од другите капиталистички национални држави.

МАРКСИСТИЧКИТЕ ОБИДИ ЗА ОБЈАСНУВАЊЕ

На почетокот на марксистичките теории на фашизмот стои горко искуство. Во многу земји од Европа левицата после Првата светска војна станала мета на теророт на ултрадесничарските банди, кои често дејствувале во договор со високата буржоазија, амбасадорите, црквата и државниот апарат. Фашизмот како контрареволуција, како антикомунистичка и империјалистичка претстава во интерес на стариот поредок, пред сè на капиталистичката класа – таквата слика станала и останала клучен белег на марксистичките пристапи на фашизмот.

.Меѓутоа, масовното следење на некои фашизми и, во некои периоди, големата поддршка која ја уживале нацистичкото и фашистичкото владеење кај германското и италијанското население, ја поставиле ортодоксната марксистичка класна теорија пред речиси нерешлив проблем. Се покажало дека фашистите не се само лакеи на старите водечки групи, туку имале и сопствени цели, кои делумно и ги реализирале. Особено по прашањето на фашистичките геноциди и уништувачките војни, објаснувањата на класиците се покажале како очигледно недоволни. Оној што не сакал да го следи марксизмот-ленинизмот, кој едноставно се забарикадирал во догмата за фашизмот како „агент на монополскиот и финансискиот капитал“, а секоја критика ја денунцирал како отпадништво, морал да се впушти во изработка на нови теории⁵.

Марксистите кои биле повеќе склони кон таквите мисловни конвенции упадливата автономија на фашизмот ја објаснувале на пример со тезата дека станува збор за малограѓанско движење кое ги изразува специфичните интереси и менталитетот на општествената група. Тоа можело да се комбинира со фигурата на „лумпенпролетаријатот“ и тезата за фашизмот како застапник на декласираните, морално пропаднатите, распаднати елементи на општествените класи.

Поортодоксната теоретска варијанта релативната автономија на фашистичкото владеење ја објаснувала со маневарскиот простор кој создавал ривалство кај различни фракции на капиталот (монополистички групи).

Посебно значење добила теоријата на бонапартизмот: посегнувајќи кон размислувањата на Маркс за режимот на Наполеон Трети во Франција (1852 – 1870), се тврдело дека фашизмот претставува резултат на специфичната рамнотежа на моќта помеѓу левиот и десниот табор, буржоазијата и пролетаријатот. Старите владејачки групи им ја предаваат моќта на фашистите, за на тој начин во што поголема мера да ги заштитат своите привилегии од левите закани. Меѓутоа, потоа фашизмот може и да се „осамостои“ и да се заврти дури и против оние граѓански сили кои го поддржувале неговиот подем кон моќта. Тоа сценарио е мошне поволно за префрлање во моделот на Пакстон со петте фази.

Марксистичкото истражување на фашизмот создало и концентрирало многу сознанија за односот помеѓу „елитите“ и фашистите⁶. Напредните пристапи се препознале во контрадикторниот карактер на тие односи, кои можеле да се движат од проблематични сојузи сè до екстремни конфликти, со што се создава мошне широк дијапазон можности. Марксистите ја одредиле фашистичката идеологија како радикализација на граѓанската идеологија во нејзината империјалистичка и милитаристичка варијанта и детално ја истражиле идеолошката работа на нацистите⁷.

Но, сепак остануваат одредени слабости на марксистичките теории на фашизмот. Тие се толку позначајни колку што е поортодоксна теоријата за која станува збор, колку помалку знае за релативната автономија на државата и идеологијата и наместо тоа останува верна на премногу едноставната шема за економската база од една и политичко-културно-идеолошката надградба од друга страна. Кај марксистите остануваат мошне бледи самоперцепцијата и мотивацијата на фашисти-

те, внатрешната кохезија на нивната идеологија, а со тоа и „тајната на нејзиниот успех“. На марксистите често им паѓа тешко разликувањето на фашистичките и авторитарно-конзервативните движења, како и одредувањето на карактерот на фашистичкиот бунт против граѓанските вредности и одредени аспекти на капитализмот.

Ако го примениме моделот на Пакстон со петте фази, тогаш марксистичките теории се покажуваат слаби кога станува збор за првата и втората фаза – иницијацијата и подемот на фашизмот до масовно движење – и финалната радикализација во петтата фаза. Значи, слаби се насекаде каде особено и упадливо се истакнуваат релативната автономија и развојната динамика на фашизмот.

ИДЕОЦЕНТРИЧНИТЕ ПРИСТАПИ

Книгата на Ернст Нолте, *Фашизмот во својата епоха* од 1963 година, како и другите дела на идејнотеоретскиот пристап се истакнува со своето внимателно, компаративно истражување и толкувањето на фашистичките текстови. На прв поглед, Нолте го гледа фашизмот како радикално одбранбено движење против заканата што марксизмот и болшевизмот ја претставуваат за европското класно општество. Интересно е да се забележи дека тоа е многу блиско до изворното марксистичко поимање, иако Нолте пишува од граѓанско-либерална, германско-патриотска перспектива. Затоа и ги нагласува – во тој поглед сосема во согласност со теориите на марксизмот – оние елементи за кои се чини дека фашизмот ги преземал од работничкото движење. Притоа, Нолте бара разбирање за стравовите од револуција на граѓанството. Кај него веќе се назира тенденцијата која во подоцнежниот развој на неговото дело ќе премине во позиција која не наоѓа изговор само за фашизмот, туку и со него симпатизира.

Но, книгата на Нолте има и друг, подлабок слој. Имено, разложува дека природата на фашизмот никако не е можно да се

сведе на обичен антимарксизам. Наспроти тоа, фашизмот ведно е и радикална одбранбена реакција против целиот светско-историски процес на разградување и пречекорување на границите, бариерите и односите на моќта помеѓу различните општествени и етнички групи, кој е поврзан со воспоставувањето на капитализмот и светскиот пазар, но и со подемот на граѓанството. Според тоа, комунизмот би претставувал само најрадикална и најконсеквентна последица на таквиот светско-историски процес, кој се заканува со укинување на сите постоечки односи на моќта. Нолте мошне уверливо укажува на корените на фашистичките идеологии во Европа во конзервативизмот од 19 век, чии мислителци на традиционалната идеологија за нееднаквоста само ги радикализирале и систематизирале, во моментот кога ги перцепирале како загрозувани од модерните идеали на слободата и еднаквоста.

Кај Нолте, искуството од кризата на субјектите кои се фиксирани на авторитетите е во средиштето на анализата, а го предизвикале големите еманципаторски движења од 19 и 20 век. Спротивно од тоа, истражувачите како Зев Стернхел, Џорџ Л. Мос и Роџер Грифин се фокусираат на кризните искуства кои произлегуваат од меѓународната конкуренција во периодот на империјализмот и индустриското војување. Секогаш одново се покажувало дека иницијалната детонација на фашизмот редовно се случувала кога хегемонијалниот, националистички блок на некое општество доживеал длабоко понижување, на пример после изгубена војна. Фашистичките интелектуалци развивале програми за тотално реструктуирање на државата и општеството, кои биле проткаени со митска вера во националниот препород и воскреснувањето.

Но, учењата за спас со револуционерни амбиции, претставени пред бунтовничкиот хабитус, никако не се ограничувале само на надворешниот непријател, значи на ривалите во меѓународната арена. Во најмала рака, подеднакво важна била и борбата против внатрешните непријатели. А, неѓу нив не се

вбројувала само левицата. Фашизмот се бунтувал против сè во модерниот индустриски и финансиски капитализам за што се сметало дека ја спречува саканата милитаристичко-империјалистичка формација на сопствената заедница, па така, на пример, и против индивидуализмот и хедонизмот, но и против класните поделби и осиромашувањето. Бидејќи фанатично веруваат во нееднаквоста на луѓето, фашистите во капитализмот го мразат сето она што го перцепираат како момент на апстрактно-формална слобода и еднаквост, а може да послужи за поткопување на родово и етнички посредуваните односи на моќта. Фашистите кај себе никогаш не го критикувале постоењето на приватната сопственост и класите, зашто и економската нееднаквост за нив принципиелно спаѓа меѓу природните или од бога дадени нееднаквости меѓу луѓето.

Идеоцентричните теории на фашизмот преку историски примери ја реконструираат внатрешната смисловна структура на фашистичките идеологии за совладување на кризите.

ФАШИЗАМ ВЕРСУС НАЦИОНАЛСОЦИЈАЛИЗАМ

Многумина, особено во Германија, мислат дека националсоцијализмот бил сосема поинаков и полош од фашизмот. И навистина, досега сè уште никој не ги надминал размерите и перфидноста на нацистичките злосторства, па така ни различните облици фашизам. Тука генеричкиот поим на фашизмот недвосмислено ги достигнува своите граници. Но, вистина е и тоа дека помеѓу нацизмот и другите фашизми, покрај големите разлики, постоеле и многу сличности, па и мошне посуштински односи на соработка и размена.

Фашизмите секогаш се „ситуирани“ на специфичен начин. „Секое општество развило онаков тип фашизам кој му одговарал на неговиот специфичен национализам“ (Џорџ Л. Мос)⁸. Според тоа, екстремно антисемитскиот и расистичкиот карактер на нацифашизмот може да се објасни со фактот дека доминантната варијанта на национализмот во Германија била

посилно обележана со *völkisch* етницизмот, биологизмот и антисемитизмот, отколку, на пример, во Италија. Но, и во други земји имало фанатични антисемитски фашисти, на пример унгарските „стрелести крстови“, романските „легионери“ и хрватските „усташи“. Кај некои фашизми антисемитизмот, како во случајот на Италија, најпрвин бил слабо развиен. Но, и таму водството дополнително го вградило во својата идеологија и практика на владеење, заедно со соодветното расно лудило. Во средиштето не била само чисто надворешна, „одозгора“ наметната доктрина. Ја интернализирала фанатичната младешка секта, а на крајот од војната, во сојуз со Германците, ја спроведувала со недвосмислено убиствена жестокост.

Па, сепак, останува важната разлика: додуша, насекаде имало фанатични расисти и антисемити, но само во Германија речиси целосно им успеало да ја проткајат секоја пора од општеството. Во Германија масовното следбеништво, опортунистичкото дружење и кукавичлукот достигнале размери како на ниедно друго место. Тоа била една од најважните околности која на радикалното јадро на нацистичкото движење му овозможило да ги спроведува своите екстремни соништа за уништувањето. А, постои уште еден аспект на „ситуираноста“: нацистичка Германија била светска сила со енормни воени и индустриски потенцијали. Така, размерите на германските злосторства се во врска и со темелната можност за нивна техничка реализација, која помалите фашизми едноставно не ја поседувале.

Значи, особеноста на националсоцијализмот не произлегува од тоа дека бил нешто друго или поинакво од фашизмот, туку од фактот дека во суштина бил специфично *германски* облик на фашизам. Но, историјата покажува и дека јадрото на националсоцијализмот, неговиот геноциден антисемитизам, најпосле се ширело на сите фашизми, без разлика дали од самиот почеток биле култивирани од сопствениот развој или во некој подоцнежен момент тоа јадро било преземено и

интегрирано однадвор. Од карактерот на фашистичката идеологија за совладување на кризата произлегува дека фашистите не можат долгорочно да ја одбијат идеолошката понуда на антисемитизмот. Антисемитскиот конструкт за „Евреинот“ е можно да се идентификува со сè против што се бунтуваат фашистите: со надворешниот непријател – така што фашистичкиот империјализам се сценира како бунт против имагинарното светско владеење на Евреите, а ривалите, без разлика дали се работи за САД, Велика Британија или своевременно дури и Советскиот Сојуз, ги прикажува како потчинети на еврејската власт. Но, „Евреинот“ може да се идентификува и со внатрешниот непријател, така што марксизмот, феминизмот, либерализмот, декаденцијата итн., ги прикажува како инструменти на еврејската манипулација. А, најпосле можно е да му се даде антисемитски набој и на фашистичкиот „антикапитализам“: економските и валутните кризи како еврејски заговори, финансискиот сектор како сфера на еврејската доминација, создавачкиот капитал (*schaffendes Kapital*) наспроти паразитскиот (*raffendes*) и сличните идеи.⁹

Националсоцијализмот не е само посебен екстреман случај, туку и пример за тоа дека некој фашизам во одредени услови може да се радикализира и да ги пречекори сите дотогашни граници¹⁰. Од тој аспект, особеноста на генеричкиот поим на фашизмот не лежи во тоа со него да се намали специфичната тежина на националсоцијализмот и неговите злосторства, туку обратно, во фактот дека предупредува за убиствените потенцијали на фашизмот во целина.

ГЛОБАЛЕН ФАШИЗАМ?

Ако фашизмот е можност која е инхерентна за модерниот капитализам како таков, тогаш не може да биде далечно наметнувањето дека опасноста од него не е засекогаш отстранета во 1945 година, ниту е можно да се ограничи на земјите од глобалниот Север и Западот. Случајот е јасен кај оние кои не-

двосмислено сами се категоризираат во традицијата на историскиот фашизам, пред сè во Европа и Северна Америка, но и во некои земји од Латинска Америка, во Јужна Африка и Русија, и сè до денес сејат страв и трепет.

Но, што е со другите, помалку очигледни случаи? На пример, истражувачот на фашизмот Волфганг Виперман зборува за „фундаменталистичкиот фашизам“, кој може да никне и на христијанско и на исламско, на еврејско, хиндуистичко или будистичко идеолошко тло¹¹. На принципиелно ниво, ништо не зборува против претпоставката за религиски обележаниот фашизам – ултранационалистичките и расистичките идеологии често се појавуваат во амалгам со религијата. Тоа е можно да се покаже преку низа европски, северноамерикански и јужноафрикански примери.

Но, дали е навистина соодветно да се зборува за фашизмот и во контекст на некогаш колонизираните општества и луѓето кои биле подложени на расификацијата и расистичката репресија? Тоа мошне контроверзно прашање пред сè се однесува на радикалните струи на исламизмот, на кои од различни страни им се припишуваат фашистички карактеристики¹², при што често станува збор за политички мотивирана полемика. А, истиот проблем се појавува и во случајот на хиндуистичкиот национализам и различните националистички развојни диктатури со помалку или повеќе социјалистичка етикета, на пример во случајот на насеризмот во Египет или Асад во Сирија, но и во однос на терористичките режими како оној на Иди Амин во Уганда или Мобуту во Конго. Сепак, не е можно врз основа на неколку предуслови и малку новинарско знаење да се утврди дали тие појави важат за фашизмот, како што, за жал и натаму е случај во рамки на левите дискурси.

ДА СЕ АНАЛИЗИРА ПОВНИМАТЕЛНО!

Историјата на фашизмот и теоријата за фашизмот донесуваат многу искуства, прашања и алати со чија помош е можно да

се анализираат различни режими, минатото на движењата и создавањето идеологии ширум светот. Притоа, често поновите идеоцентрични пристапи го кренаа нивото многу високо: за компаративни, внимателни и детални анализи потребно е длабинско познавање на различните земји и јазици. А, потребен е и критичко-солидарен дијалог со еманципаторните движења во дотичните општества.

Во таквите истражувања секогаш на ум треба да се имаат две нешта: прво, дека фашизмот не е статична појава, туку има процесен карактер. Второ, политичките движења и режими понекогаш крахираат и се распаѓаат на многу различни фракции. Исто како што европскиот национализам од 19 и 20 век најпосле добил фашистички и нефашистички облици, сличен распон на појавите треба да се очекува и во други општества и епохи.

Маџијас Воршинџ студирал историја и политички науки на Универзитетот Хамболт во Берлин. Основач е на интернет страницата faschismustheorie.de на која редовно објавува текстови за теоријата и историјата на фашизмот.

- (1) Коминтерната ја нарекувала социјалдемократијата „социјалфашизам“; „австрофашизам“ се нарекувала католичко-конзервативната диктатура во Австрија помеѓу 1934 и 1938 година, но тој режим како и слични други, подеднакво христијански обележаните струи на екстремната десница, се нарекувале и „клерофашизам“. Најпосле, „монархофашизмот“ денес е сосема заборавен поим за „кралските диктатури“ кои во периодот помеѓу војните постоеле во земјите како Бугарија, Романија, првата Југославија и Албанија.
- (2) Види: есејот на Роберт О. Пакстон “Die fünf Phasen des Faschismus”, во: Mittelweg 36 (списание на хамбуршкиот институт за општествени истражувања), година 16, 2007., стр. 55-80.
- (3) Во текстот се користи исклучиво машкиот облик „фашисти“ – затоа што фашизмот е длабоко патријархален, секситички, хомофобен, антифеминистички и во негови рамки на машките односи на збратимување и социјализација им припаѓа значајно место, меѓутоа тоа не исклучува дека во сите времиња не постоеле и фашистки.
- (4) Заради ограничувањето на просторот во понатамошното излагање нема да се занимавам со конзервативните и христијанските теории на фашизмот, ни толкувањата на фашизмот како нихилизам, односно макијавелизам, модернизационските диктатури, политичките религии и атавизми, ни со теориите на тоталитаризмот, ни со пристапите на Стенли Пејн, Мајкл Ман, Роџер Итвел и Стефан Броер.
- (5) На интернет страницата faschismustheorie.de во рубриката *Debatte*, објавив неколку критички текстови за денешните претставници на ортодоксно марксистичко-ленинистичките позиции.
- (6) Тоа важи и за истражувањето на фашизмот во ДДР и неговите корифеи како Курт Госвајлер и Курт Пацолд.
- (7) И денес вреди да се читаат, меѓу другото, делата на Рајнхард Оплиц, Рајнхард Кунл и Никос Пуланцас. “Projektgruppe Ideologie-Theorie” (PIT) на чело со Волфганг Фриц, уште пред триесет години направила мошне вредни анализи кои методолишки биле под силно влијание на Луис Алтисер.
- (8) Види: George Mosse, *Die Völkische Revolution*, Frankfurt/M., 1991., стр. V/VI
- (9) И натаму инструктивен есеј на таа тема е “Nationalsozialismus und Antisemitismus” на Мојше Постоне, изворно објавен во *Küss den Boden der Freiheit. Diskus – Texte der Neuen Linken*, Berlin-Amsterdam 1992., стр. 425-437.
- (10) Uli Krug (1995.): “Der Fall Deutschland. Sonderweg oder Exempel?”, достапно на: www.redaktionbahamas.org/auswahl/web34.html
- (11) На тема „фундаменталистички фашизам“ види ја книгата *Faschismus. Eine Weltgeschichte vom 19. Jahrhundert bis heute*, Darmstadt, 2009. на Вајперман. Тој ја дели етикетата фашизам мошне обилно и не секогаш доволно образложено. На истата тема, види ја мојата рецензија на книгата на faschismustheorie.de.
- (12) Аргументи во корист на поимот исламски фашизам меѓу другите дава Volker Weiß во текстот “Zustand mit Lücke. Bericht zu aktuellen Debatten der Faschismusforschung”, Phase 2, бр. 2.30, 2008.

Извор: <http://lemondediplomatique.hr>

